

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ У 2002 РОЦІ

**Доповідь Бюро демократії, прав людини і праці
Держдепартаменту США щодо практики
в галузі прав людини в країні**

31(72)



ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА

Харків
«Фоліо»
2003

ББК 67.9(4УКР)3
Д70

Книга видана за сприяння
Національного фонду підтримки демократії (США)

Д70

Дотримання прав людини в Україні у 2002 році / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач О.Герчук. – Харків: Фоліо, 2002. – 64 с.

ISBN 966-03-1809-X.

У спеціальному випуску №31(72) інформаційно-аналітичного бюлетеня «Права людини» Харківської правозахисної групи друкується доповідь Держдепартаменту США про дотримання прав людини в Україні у 2002 році.

ББК 67.9(4УКР)3

ISBN 966-03-1809-X

© Посольство США в Україні, 2002
© Харківська правозахисна група, переклад,
коментарі, 2002
© О.Ю.Герчук, ілюстрація, 2002

Доповідь Бюро демократії, прав людини і праці Держдепартаменту США щодо практики в галузі прав людини в країні

31 березня 2003 року

ВСТУП

Україна – президентсько-парламентська республіка, керована Президентом, що обирається прямим голосуванням, та однопалатним парламентом (Верховна Рада). Прем'єр-міністр пропонується Президентом і затверджується Верховною Радою. Склад Кабінету Міністрів пропонується прем'єр-міністром і схвалюється Президентом, однак загалом знаходиться під керівництвом Президента. Половина Парламенту обирається на основі пропорційного представництва, а інша – шляхом прямих виборів в одномандатних округах. Діючий Президент Леонід Кучма був переобраний у 1999 році в ході виборів, які за характеристикою Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) містили значну кількість порушень зобов'язань перед ОБСЄ щодо виборів. Конституція України передбачає існування незалежної судової системи, однак суди ставали жертвами політичного втручання та корупції і є неефективними.

В країні діють дві основних структури, що рівною мірою несуть відповідальність за внутрішню безпеку: Служба Безпеки України (СБУ), що здійснює збір розвідданих, і Міністерство внутрішніх справ, якому підпорядковуються різноманітні підрозділи міліції. Міністр внутрішніх справ є членом Кабінету міністрів, в той час як СБУ має спеціальний статус в рамках виконавчої влади і безпосередньо підзвітна Президенту. Державна податкова адміністрація також здійснює низку функцій, характерних для правоохоронних органів, які здійснюються нею через податкову міліцію. Генеральна прокуратура підтримує обвинувачення у кримінальних справах та здійснює нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах. Збройні сили, загалом, залишаються поза політикою. Однак урядові агенції опосередковано втручаються в політичний процес за допомогою кримінальних і податкових розслідувань щодо політиків, журналістів і впливових бізнесменів. Цивільна влада, загалом, здійснює ефективний контроль за правоохоронними органами. Були випадки порушення прав людини з боку працівників правоохоронних органів, однак ступінь, до якого влада була причетною до них або потунала їм, залишається нез'ясованим.

Економіка України має змішаний характер: приватний сектор становить приблизно від 65 до 70 відсотків валового національного продукту (ВНП). Загальна чисельність населення країни складає 48.457.000 осіб. Хоча офіційний ВНП досяг лише рівня 48 відсотків порівняно зі станом перед проголошенням незалежності (1990), економічне зростання становило 5,8 відсотків у 2000 році, 9 відсотків у 2001 році і 4,1 відсоток протягом цього року (2002). Економіка переобтяжена неплатежами і боргами по заробітній платі, і значна частина реальних доходів населення зароблялася в тіньовій економіці (яку можна визначити як діяльність, про яку навмисно не повідомляється з метою ухилення від податків). Борги з заробітної плати у 2001 році були зменшені приблизно на 20 відсотків. Інвестування залишається на низькому рівні, велику кількість потенційних інвесторів відлякують неприборкана корупція, важкий тягар оподаткування, свавільна практика ліцензування, і неефективна, політично залежна судова система. Матеріальні цінності зосереджено в руках політичної еліти та директорів у галузях із державним домінуванням, пов'язаних із металами, нафтою та газом.

Повідомлення уряду про права людини залишалися бідними, а в деяких випадках навіть гіршими ніж раніше; однак, в деяких сферах, спостерігалось покращення. Міліція й працівники пенітенціарної системи катували й били затриманих і ув'язнених; за непідтвердженими повідомленнями було вбито одного затриманого. Побиття в армії новобранців товаришами по службі стало звичним явищем, іноді призводячи до загибелі. Зловживання міліції і переслідування расових меншин все ще залишається проблемою. Уряд рідко карає посадових осіб, які скоюють такі зловживання. Умови ув'язнення залишаються поганими і загрозливими для життя, особливо через незахищеність від хвороб. Безпідставний арешт і затримання залишалися проблемою, так само як тривале досудове утримання в дуже поганих умовах; однак, суди продовжували звільняти з-під варті обвинувачених до розгляду справ у суді. Судовий процес вражено політичним втручанням і корупцією. Судова система переважана, вона неефективна та потерпає від нестачі коштів і кадрів. Проблема є також тривала тяганина в судах. У липні 2001 року було внесено ряд змін до законів, що регулюють функціонування судової системи і судочинства, які включали передачу права видавати ордери на арешт, ордери на обшук житла, і прослуховування телефонів від прокурорів до судів. На кінець року було все ще рано оцінювати загальний вплив цих змін.

Органи державної влади втручалися в діяльність засобів масової інформації, залякуючи журналістів, вказуючи усно і письмово, які події висвітлювати, а які – ні, тим самим підштовхуючи їх до самоцензури. Тим не менше, у газетах, періодичних та електронних виданнях доступний широкий діапазон поглядів. Були деякі

обмеження на свободу зібрань, зокрема, органи влади перешкоджали людям брати участь в декількох демонстраціях. Свобода об'єднань також обмежена. Держава загалом поважає релігійні спільноти і робить певні кроки з тим щоб врахувати їхні проблеми; однак були певні непорозуміння. Місцеві посадові особи продовжували створювати бюрократичні труднощі релігійним меншинам і нетрадиційним релігійним організаціям при виділенні земельних ділянок і надання дозволу на будівництво споруд для релігійної діяльності і з питання повернення майна. Уряд продовжував повертати майно і фонди релігійним організаціям, однак темп був повільним, зокрема через брак фінансування. Залишилися деякі обмеження на свободу пересування. Насилля над жінками і їхня дискримінація, включаючи сексуальне переслідування на робочому місці, залишаються проблемою. Насильство над дітьми теж є проблемою. Повідомлялося про випадки антисемітських дій, в тому числі про наругу над могилою. Етнічні меншини і мусульмани скаржилися на часті перевірки документів. Уряд перешкоджав деяким робітникам організувати профспілки. Торگیля жінками і дівчатами для сексуальної експлуатації була серйозною проблемою, щодо якої влада вживала заходів для боротьби через Уповноваженого Верховної Ради з прав людини і низку державних органів. Україну було запрошено організаційним комітетом Спільноти Демократій (Community of Democracies) приєднатися в листопаді 2002 року до Другого засідання міністрів Спільноти Демократій у Сеулі (Республіка Корея), в ролі спостерігача.

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Розділ 1

Повага недоторканності особи, що передбачає свободу особи від таких явищ, як:

А. Безпідставне чи незаконне позбавлення життя

Не було ніяких підтверджених повідомлень про політичні убивства; однак невизначені нападники вбили одного політика напередодні парламентських виборів (див. Розділ 3). Зловживання щодо ув'язнених і затриманих, а також погані умови утримання час від часу призводили до смерті (див. Розділ 1.в.). За непідтвердженим повідомленням, особу, яка утримувалася у Шевченківському ІТТ в м. Запоріжжі, 16 грудня було побито до смерті. За інформацією Уповноваженого з прав людини протягом 2001 року стався 1381 смертний випадок у в'язницях і СІЗО, багато з них через погані умови утримання.

Правозахисні організації стверджують, що солдат продовжують вбивати внаслідок «дідівщини», хоча за цей рік офіційні дані відсутні (див. Розділ 1.в.). За повідомленнями посадових осіб, у 1998 році (останній рік за який інформація доступна) від 10 до 12 військовослужбовців було побито до смерті, і загалом від 20 до 30 смертей стало непрямым результатом від ушкоджень, спричинених таким знущанням. Час від часу влада, за повідомленнями, намагається видати ці смертні випадки за самогубства.

У 2002 році місцеві органи влади Черкаської області припинили, без жодних результатів, розслідування випадку катування Євгена Корнути, нібито скоєного міліцією у 2001 році.

Поширеність корупції, зв'язки між державними посадовими особами й організованою злочинністю та політична діяльність фігур організованої злочинності часто стирали відмінність між політичними і злочинними діями. Політичні діячі, бізнесмени, пов'язані з політикою, і журналісти ставали жертвами нападів, іноді смертельних, і, ймовірно, з політичних мотивів. Протягом року не була доступна ніяка офіційна статистика щодо убивств на замовлення. 23 серпня в одному відомому випадку засудження за замовне убивство суд засудив двох високопоставлених посадових осіб компанії «Союз-Віктан», що спеціалізується на виробництві алкогольних напоїв, до 15 років позбавлення волі за організацію убивства на замовлення двох осіб, які начебто вимагали у них гроші. Виконавець убивства на замовлення одержав 14-річний термін позбавлення волі. За повідомленням неурядової організації (НУО) «Репортери без кордонів», чотири журналісти протягом року померли, можливо, у зв'язку з їхніми професійними обов'язками. Журналіст Михайло Коломієць, який зник з Києва 28 жовтня, був 20 листопада знайдений у сусідній Білорусі повішеним. Київська прокуратура запросила команду іноземних слідчих допомогти визначити, чи скоїв Коломієць самогубство (див. Розділ 2.а).

29 березня, за 2 дні до парламентських виборів, невідомі злочинці застрелили заступника голови Івано-Франківської облдержадміністрації Миколу Шкрібляка на сходах його будинку. Шкрібляк балотувався у депутати Верховної Ради (див. Розділ 3).

Убивство відомого журналіста Георгія Гонгадзе залишилося нерозкритим, хоча офіційно слідство продовжується. Гонгадзе зник у вересні 2000 року. У листопаді 2000 року міліція знайшла обезглавлене тіло неподалік від Києва, яке, згідно аналізу ДНК і інших експертиз, належало йому. Уряд стверджував, що проводиться повномасштабне розслідування його зникнення, однак представники ЗМІ і громадськості серйозно критикували дії Уряду у цій справі, тоді як дехто обвинувачував Президента та інших вищих посадових осіб у причетності до справи. У квітні влада відмовилася поділитися матеріалами справи Гонгадзе з іноземними слідчими, яких вона запросила для допомоги у розслідуванні. У вересні Прокуратура оголосила, що убивство мало політичний мотив; однак, нікого не заарештувала, і при цьому не надала жодних конкретних деталей на підтвердження такої заяви. На кінець року розслідування убивства все ще офіційно тривало. У травні 2001 року Міністерство внутрішніх справ заявило, що Гонгадзе убили два грабіжники, яких самих було згодом убито, але

Генеральна Прокуратура не підтримала цього обвинувачення. Існує аудіозапис, який, нібито, містить розмови між Президентом Кучмою та іншими вищими державними посадовими особами, в яких обговорюється бажаність усунення Гонгадзе. Інший запис, начебто з того ж джерела, був оцінений як справжній.

Справа про побиття Ігоря Александрова, директора донецької регіональної телевізійної компанії, у липні 2001 року, яке потягло за собою його смерть, залишилась нерозкритою. Александров подав в ефір низку критичних повідомлень щодо донецьких політичних діячів і був визнаний критиком корупції, яка, нібито, мала місце в місцевих правоохоронних органах. За інформацією міліції, Юрій Вередюк, божж, зізнався, що був найнятий для вбивства голови юридичного відділу телевізійної станції і сплутав Александрова з цією особою. У травні Донецький обласний апеляційний суд виправдав Вередюка, який раніше був визнаний винним. 19 липня Вередюк помер, за повідомленнями, від серцевої недостатності. Суддя Донецького апеляційного суду раніше, однак, попереджав, що життя Вередюка може бути в небезпеці. 25 липня, за зверненням Прокуратури, Верховний Суд скасував виправдання Вередюка і послав справу назад до Прокуратури для повторного розслідування. Це рішення суддя Апеляційного суду піддав нищівній критиці. Міліція відмовилася розпочинати кримінальну справу в зв'язку зі смертю Вередюка, стверджуючи, однак, що його смерть настала з природних причин.

Європейський центр прав ромів (ЄЦПР), що знаходиться в Угорщині, намагався примусити українську владу розслідувати смерті п'яти членів сім'ї ромів, що сталися 28 жовтня 2001 року в Малій Каховці Полтавської області. За інформацією ЄЦПР, майор міліції Іванов з Крюківського райвідділу міліції і двоє невідомих співників спалили будинок Юрія Федорченка з сімома членами родини всередині. Вік загиблих коливався від 3 до 25 років. Двоє членів родини вижили. Один з тих, хто залишився живим, 50-літній Юрій Федорченко, стверджував, що майор Іванов спалив будинок, тому що родина відмовилася виплачувати міліціонеру 215 гривень (приблизно \$ 40) хабара щомісяця, за прикриття дій доньки Федорченка, яка раніше займалася продажем наркотиків. Міліція, за повідомленнями, затримала двох осіб і відсторонила майора Іванова від виконання його обов'язків, хоча ніяких юридичних дій проти нього не було застосовано.

Б. Зникнення

У квітні в Кіровограді зник Олександр Олійник, спостерігач за виборами від української НУО «Комітет Виборців України» (КВУ), приблизно через тиждень після виборів, що мали місце 31 березня. Первинні повідомлення не вказували на те, що його зникнення було пов'язане з його діяльністю як спостерігача, однак, подальше розслідування показало, що він, можливо, одержував погрози під час проведення спостережень на виборах. Місцеві органи влади зареєстрували повідомлення про зникнення і розпочали слідство в цій кримінальній справі. На кінець року не повідомлялося про жодний поступ. 27 листопада під час повернення додому з роботи зник Андрій Татарчук, заступник голови одеського осередку партії «Реформи і порядок» (блок «Наша Україна») і колишній кандидат до міської ради. Міліція в Одесі розпочала розслідування і, за повідомленнями, у середині грудня затримала в зв'язку з цим випадком, двох осіб. На кінець року не було зроблено жодних висновків про причини його зникнення.

В. Застосування катувань та інше жорстоке, нелюдяне або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання

Конституція України забороняє катування, однак працівники міліції та кримінально-виконавчих установ часто катують і б'ють затриманих і ув'язнених, і було чимало повідомлень про такі знущання. Хоча правозахисні організації не отримували відповідні повідомлення про те, що спецпідрозділи міліції «Беркут» били і катували ув'язнених під час планових навчань, вони вважають, що ця практика продовжується. За повідомленнями ЗМІ і правозахисних організацій, міліція піддає затриманих різним методам катування, наприклад, «ластівку», коли затриманого кладуть на живіт на підлогу зі зв'язаними за спиною руками й ногами і вигинають дугою. Інший вид тортур – «слоник»: на голову затриманому одягають протигаз і поступово перебивають доступ повітря. Щодо затриманих також використовується метод, званий «пам'ятником», за яким ув'язненого підвішують на мотузці за руки і б'ють. Правозахисники повідомляли, що прохання покликати адвоката часто призводить до ще гіршого побиття, і затриманих можуть бити до тих пір, доки вони не відмовляться від свого права на адвоката.

16 грудня міліція в Запоріжжі затримала наркомана, підозрюваного в крадіжці. Він помер у ІТТ від пошкоджень, отриманих, як вважають, від побиття. Міліція стверджувала, що затриманий був побитий до того як був поміщений в ІТТ. У 2001 році Володимир Іванченко, який був обвинувачений у замаху на вбивство колишнього кандидата у президенти Наталію Вітренко, скаржився у суді, що його і його співвідповідачів працівники міліції душили, били, і до них застосовували електрошок в той час, коли вони перебували у попередньому ув'язненні. Влада ніяк не відреагувала на його скарги.

Не існує ефективного механізму для подання скарг про погане поводження або отримання відшкодувань за подібні дії, хоча затриманим дозволили надсилати свої скарги безпосередньо до суду замість Міністерства внутрішніх справ. Ув'язнені і затримані також надсилають скарги до Уповноваженого з прав людини, і протягом року ця інституція отримала кілька сотень свідчень про катування у місцях попереднього ув'язнення. За інформацією апарату Уповноваженого з прав людини, більшість отриманих ними скарг переважно стосувалися порушень прав людини з боку працівників правоохоронних органів. Уповноважений також стверджувала, що

затримані, які були нездатні внести гроші за їжу, залишилися голодними, і що цей випадок кваліфікується як ще одна форма катування. Уповноважений активно публікувала повідомлення про такі методи; однак, Уповноважений не має достатніх повноважень для примусу до виконання своїх рішень.

Органи влади вживали небагато підтверджених заходів для припинення подібних порушень. Дисциплінарні покарання проти працівників правоохоронних органів, які скоюють зловживання, були рідкісними. За офіційними повідомленнями, 62 працівники міліції були обвинувачені в поганому поводженні з підозрюваними. За інформацією Уповноваженого, в 2001 році влада порушила 25 кримінальних справ проти 48 правоохоронців за перевищення своїх повноважень. 14 з них на кінець року було засуджено. 30 серпня Генеральний Прокурор звільнив прокурора і слідчого в Тарашанському районі Київської області. Щодо цих двох посадових осіб розпочато кримінальні справи стосовно зловживань прокуратури і обману під час розслідування справи Гонгадзе (див. Розділ 1.г.). За повідомленнями, вони підробили протоколи огляду місця події, де було знайдено тіло Гонгадзе. Багато оглядачів вважали, що обвинувачення були спрямовані лише на пошук політичного цапа-відбувайла у крайній резонансній політизованій справі. У своїй доповіді за 2000 рік, Уповноважений відзначила, що в 1998 і 1999 роках 285 працівників міліції були обвинувачені в катуванні і неналежному ставленні до ув'язнених. Новий Кримінальний кодекс, який набув чинності 1 вересня 2001 року, передбачає від 3 до 10 років позбавлення волі за катування; однак, правозахисні групи повідомили, що протягом року не було жодного випадку обвинувачення у скоєнні катування за новим Кримінальним кодексом.

Міліція також погано поводитися з ромами, а також переслідувала темношкірих осіб і погано з ними поводитися. Представники цих груп скаржилися, що керівники міліції звичайно ігнорують їхні скарги, а іноді підбурювали до насильства проти них (див. розділ 5). Міліція також переслідувала біженців (див. розділ 2.г.).

У вересні міліція примусово розігнала антипрезидентських демонстрантів, які незаконно встановили наметове містечко в центрі Києва. Міліція також розбила намети в Харкові. Місцева влада вживала низку заходів, включаючи вилучення транспортних засобів і безпідставні затримання для того, щоб утримати людей від участі в таких демонстраціях. 26 грудня суди засудили 13 членів опозиційної націоналістичної партії Українська національна асамблея – Українська національна самооборона (УНА-УНСО) до позбавлення волі від 2 до 5 років за обвинуваченням в організації масових заворушень під час демонстрацій 9 березня 2001 року в Києві (див. Розділ 2.б.). Міліція також переслідувала журналістів (див. Розділ 2.а.).

Незважаючи на значний обсяг законодавства щодо захисту прав військовослужбовців і офіційних інструкцій щодо відносин серед військового персоналу, протягом року продовжували з'являтися повідомлення про погані умови і насильство проти призовників у збройних силах. У серпні зсув у кар'єрі позбавив життя двох новобранців, які копали пісок для будівництва приватного гаража молодшого військового офіцера у Львівській області. В очікуванні розслідування старшого прапорщика, нібито відповідального за їхнє направлення в кар'єр, було взято під варту.

Солдати, які відслужили довший час, часто б'ють новобранців, іноді до смерті (див. розділ 1.а.) і примушують їх віддавати гроші і подарунки, які вони одержують з дому. За повідомленнями правозахисних організацій, гарнізонні прокурори часто не розслідують скарги на фізичне переслідування. Міри покарання, передбачені за такі дії або за потурання їм не змогли ефективно припинити подальшу практику таких знущань. Хоча офіційна статистика щодо випадків «дідівщини» протягом року була недоступною, правозахисні організації, в тому числі Організація солдатських матерів, повідомляли, що «дідівщина» продовжує залишатися широко розповсюдженою. Вони повідомили, що Прокуратура розпочала 129 кримінальних справ, що мають відношення до «дідівщини». Однак, невідомо, скільки з них завершилися вироками. Смерть від знущань часто представлялася як самогубство.

Корупція в міліції також залишається серйозною проблемою. Надходили повідомлення про те що місцеві посадові особи сприяли або допомагали організованим злочинним групам, залученим до торгівлі людьми (див. Розділ 6.д.).

Тюремні умови залишилися поганими і загрозливими для життя. Згідно з офіційними джерелами, інформація про фізичний стан тюремних стін і огорож, так само як і будівель СІЗО, розглядається як державна таємниця. Проте, преса вільно повідомляє про важкі умови ув'язнення. Відповідно до скарг, отриманих Уповноваженим і неурядовими правозахисними організаціями, працівники виправної системи залякують ув'язнених та погано поводяться з ними. В'язниці та СІЗО дуже переповнені, частково внаслідок гострої економічної кризи, і не мають належних санітарних умов та медичної допомоги. За офіційною статистикою Державного Департаменту виконання покарань протягом перших 6 місяців 2001 року у місцях позбавлення волі сталося 865 смертних випадків. Погані санітарні умови призвели до 300 смертей від хвороб, на кшталт туберкульозу, а 13 – від дизентерії протягом першої половини 2001 року. Часто трапляються випадки вбивства одних в'язнів іншими, а 13 осіб, як було офіційно повідомлено, скоїли самогубство, хоча правозахисні групи вважають, що справжня кількість самогубств більша.

Ув'язнені можуть скаржитися до Уповноваженого щодо умов утримання, але організації прав людини повідомляли, що ув'язнених карали за подачу таких скарг. У січні 2001 року Верховна Рада прийняла зміни до Виправно-трудоного кодексу, послабивши обмеження радянських часів в установах виконання покарань з посиленням режимом і усунувши положення про те, що всі листи ув'язнених повинні перечитуватися.

Умови в закладах попереднього ув'язнення також суворі. Ув'язнені часто утримуються в досудовій ізоляції протягом тривалого часу і зазнають поганого поводження й залякування з боку охорони в'язниць чи інших

ув'язнених. Переповненість є звичайною для таких закладів. Хоча офіційні дані відсутні, місцеві правники вважають, що СІЗО у Києві вміщує принаймні 6000 осіб, хоча його місткість оцінюється в 3500 осіб. СБУ усе ще на кінець року утримувала свої власні установи досудового утримання, хоча в 2001 році було оголошено, що їх буде закрито. За інформацією Уповноваженого Верховної Ради з прав людини Ніни Карпачової, приблизно третина затриманих зазнала катувань.

Умови в лікувально-трудовах профілакторіях під керівництвом Державного департаменту з питань виконання покарань, де примусово утримуються, згідно з судовими рішеннями, алкоголіки, що скоїли правопорушення з застосуванням насильства, не набагато відрізняються від умов у місцях позбавлення волі. Хоча деякі заклади було передано Міністерству охорони здоров'я протягом 2000 року, і кількість профілакторіїв зменшилась, уряд не виконав свого попереднього зобов'язання передати всі ЛТП цьому міністерству. Фактично, лікування алкоголізму у таких центрах недоступне. Незважаючи на указ уряду 1999 року, який призначав закриття ЛТП на кінець 2000 року, вони, однак, продовжували діяти протягом року.

За свідченнями правозахисних організацій, реорганізація Департаменту з питань виконання покарань, спрямована на гарантування більшої незалежності системи виконання покарань, не вплинула на методи Департаменту, а рівень громадського контролю за його діями залишається незначним. Хоча держава запровадила деякі програми для перекваліфікації працівників установ виконання покарань і міліції, вона покарала тільки незначну меншість тих, хто вчинив насильницькі дії проти затриманих і ув'язнених, чи потурав цьому. Уповноважений привернула увагу до стану кримінально-виконавчої системи, відвідуючи в'язниці і піднімаючи для суспільного обговорення проблеми, пов'язані з місцями виконання покарань. Протягом відвідування у лютому Лук'янівського СІЗО в Києві, Уповноважений відзначила деякі покращення стосовно тюремних умов. Кандидати в депутати і спостерігачі на виборах у березні також отримали дозвіл на доступ до деяких, однак не до всіх, місць виконання покарань для того, щоб, відповідно, проводити кампанію і спостерігати.

Влада продовжувала дозволяти правозахисникам відвідувати в'язниці, хоча, за свідченнями деяких з них, іноді важко отримати доступ до в'язниці для того, щоб відвідати певних в'язнів, їм також не дозволяли повний доступ в самих установах виконання покарань. 10 січня, після постійних запитів громадськості і «Репортерів без кордонів», Залізничний місцевий суд у Сімферополі відклав відбування 1^{1/2} річного терміну позбавлення волі Сергієм Потамановим, журналістом, ув'язненим у Сімферополі у 2001 році. Потаманов скаржився на серйозне побиття іншими в'язнями.

Протягом року Уповноважений залишила питання поводження з ув'язненими пріоритетним і продовжувала досліджувати умови у багатьох в'язницях. У вересні 2001 року Верховна Рада ратифікувала Перший і Другий протоколи Європейської конвенції про запобігання катуванням, які надають право на інспекцію місць позбавлення волі міжнародним спостерігачам. Уряд погодився дозволити Комітету запобігання катуванням Ради Європи опублікувати три доповіді стосовно України за 1998, 1999, 2000 роки. У доповідях наводяться численні твердження про катування як засіб витягання зізнань, загальний страх серед затриманих щодо обговорення зловживань і погані умови в численних в'язницях.

Г. Безпідставний арешт, затримання чи заслання

Конституція забороняє безпідставний арешт і затримання, однак, вони залишаються проблемою. Конституція передбачає компенсацію за незаконний вирок, і закон визнає компенсацію за незаконні арешти; однак, ці положення рідко застосовуються.

Закон передбачає, що органи влади можуть затримати підозрюваного до 3 діб без ордеру на арешт, після чого потрібне отримання ордеру. Суди можуть продовжувати затримання без ордеру на арешт додатково протягом 10 днів. Підозрювані, які вважають, що подальше розслідування може призвести до їхнього негайного виправдання, також можуть подати прохання до суду щодо додаткового 15-денного затримання. Закон далі передбачає, що досудове утримання не може тривати більше ніж 2 місяці. У справах, які стосуються винятково серйозних правопорушень, Генеральний прокурор може подати прохання до судді Верховного Суду з тим, щоб продовжити період затримання до 18 місяців. Закон не обмежує сумарного терміну утримання до й під час суду. Закон дозволяє громадянам оскаржувати арешт у суді чи прокуратурі. Конституція вимагає негайного повідомлення родичів про арешт, але на практиці це положення часто не виконується.

За законом суд повинен розпочатися не пізніше, ніж через три тижні після формальної реєстрації кримінальної справи у суді, але це положення рідко виконується у переважаній судовій системі (див. Розділ I.г.). Минають місяці, перш ніж обвинувачений остаточно потрапить до суду, і протягом року не спостерігалось поліпшення ситуації. Складні справи можуть роками чекати на судовий розгляд. Хоча зміни, внесені до Кримінально-процесуального кодексу, запровадили звільнення під заставу, це положення використовується рідко. Багато хто з підозрюваних не може внести суму грошової застави, що встановлюється за законом. Замість цього суди значно частіше накладають обмеження покидати межі певної території в якості заходу, альтернативного попередньому ув'язненню. Майже 70 відсотків обвинувачених осіб, що очікують суду – приблизно 150 000 осіб – було звільнено з досудового утримання протягом року, багато кого з обмеженням

свободи пересування.

Відповідно до статистики Державної виконавчої служби, кількість ув'язнених становила 220 000 осіб, включаючи 156 000 у в'язницях і 40 000 у СІЗО. Багато хто з осіб, що знаходяться в попередньому ув'язненні, були обвинувачені в серйозних злочинах з застосуванням насилля. У зв'язку з тим, що тільки суди можуть дозволяти продовження терміну досудового утримання відповідно до змін 2001 року, вони почали ретельніше розглядати справи, у яких обвинувачені знаходяться в СІЗО протягом термінів, продовжених на основі попередньої санкції прокурора.

Закон передбачає безкоштовне надання захисника малозабезпеченим особам із моменту затримання або пред'явлення звинувачення, який би з випадків не настав раніше. Не вистачає адвокатів для захисту підозрюваних від незаконного тривалого утримання в надзвичайно поганих умовах. Хоча, у принципі, зберігається система надання адвокатів державою, державні адвокати часто відмовляються захищати малозабезпечених осіб через низьку державну оплату їхніх послуг. За законом, затриманий, перебуваючи в місцях позбавлення волі, або ув'язнений може спілкуватися з адвокатом віч-на-віч. Однак, за свідченнями правозахисних організацій, право на зустріч з адвокатом віч-на-віч інколи порушується працівниками в'язниць та слідчими. Для захисту обвинуваченого передбачено, щоб у кожній справі обов'язково був документ, підписаний звинуваченим, який засвідчує, що обвинуваченому роз'яснено, в чому він обвинувачується, що він має право на захисника, а також, що він може не давати свідчень проти себе та своїх рідних. Апеляційний суд може скасувати вирок або призначити новий суд, якщо такий документ відсутній. Оскільки обвинувачені краще знають свої права, вони наполягають на дотриманні цього порядку. Але багато хто з цих осіб усе ще залишається необізнаним з цими гарантіями.

Внаслідок юридичних змін, що набули чинності в 2001 році, прокуратура більше не може розпочинати нові кримінальні розслідування без попередньої судової згоди за винятком певних серйозних правопорушень (див. Розділ 1.г.).

Влада інколи використовує звинувачення на кшталт наклепу або ухилення від сплати податків для затримання осіб (часто це опозиційні діячі або журналісти опозиційних видань), що виступають із відкритою критикою влади чи кидають виклик інтересам впливових бізнесових чи політичних фігур, наближених до уряду (див. Розділ 2.а.). Протягом року Генеральний Прокурор продовжував кримінальне переслідування Юлії Тимошенко, голови опозиційної політичної групи, названої її іменем. Попередні зусилля Тимошенко по перетворенню енергетичної галузі в той час, коли вона була віце-прем'єром з питань енергетики, викликали сильне протистояння, найяскравіше виражене впливовими бізнесменами, тісно пов'язаними з урядом. Після приєднання до опозиції Тимошенко починає відверто критикувати уряд. Вона стверджувала, що звинувачення проти неї побудовані на політичних мотивах. У травні один з київських судів припинив деякі з кримінальних справ Прокуратури проти Тимошенко і її чоловіка. У вересні Генеральний Прокурор вимагав, щоб Верховна Рада зняла її парламентський імунітет, що дозволило б пред'явити інші кримінальні звинувачення проти неї. Спікер Верховної Ради повернув звернення попросивши, щоб Генеральний Прокурор надіслав більше обґрунтоване звернення. На прохання уряду турецькі органи влади затримали у червні свекра Юлії Тимошенко, Геннадія, і трьох його ділових партнерів. У жовтні турецька влада видала їх до України. 14 вересня Луганський апеляційний суд підтримав вирок Борису Фельдману, колишньому віце-президенту банку «Слов'янський», винесений у квітні, що керував деякими напрямками бізнесу Юлії Тимошенко. Фельдман одержав 9-річний термін позбавлення волі за ухилення від сплати податків і неналежне фінансове управління. Апеляційний суд відмовився виконати рішення Верховного Суду випустити Фельдмана, який заявив, що йому перешкождали практикувати єврейське віросповідання у той час, коли він очікував розгляду апеляції по його справі. Адвокат Фельдмана Андрій Федур, скаржився на переслідування податковою міліцією і стверджував, що протягом року йому погрожували смертю невідомі особи. У вересні податкова міліція конфіскувала автомобіль Федура, в якому, за повідомленнями, знаходилися матеріали для захисту у справі Фельдмана. У жовтні міліція затримала Федура на 3 дні за підозрою у фальсифікації ним документів. Його було звільнено без пред'явлення звинувачення.

17 вересня київська міліція заарештувала 64 учасника антипрезидентської демонстрації і звинуватила їх у різних адміністративних правопорушеннях, пов'язаних із блокуванням громадських проїздів. Усіх їх випустили у межах 10 днів.

Правозахисні організації повідомляли, що вони продовжують отримувати скарги від ромів у Закарпатській області щодо безпідставного затримання і фізичного переслідування міліцією.

Працівники міліції безпідставно затримували осіб під час поширених перевірок документів та інспекцій автомобілів (див. Розділ 1.д.). Вони звичайно затримували темношкірих осіб під час свавільних перевірок документів (див. Розділ 5). Були повідомлення про те, що місцеві органи влади тимчасово затримували осіб, які, як вони вважали, імовірно відвідували антипрезидентські демонстрації національного масштабу у вересні. Перед проведенням демонстрацій з'являлися вірогідні повідомлення про те, що поліція вилучала транспортні засоби, що належать активістам опозиції і лідерам неурядових організацій, для технічної перевірки. Міліція, за повідомленнями, повернула транспортні засоби після завершення демонстрацій. 29 червня в Полтаві міліція

затримала лідера опозиційної партії УНА-УНСО Сергія Кузовку на 2 дні за звинуваченням у хуліганстві, згідно із свідченнями, для запобігання його участі в конгресі УНА-УНСО, що проходив у Києві 30 липня. Після 2 днів перебування в міліції суд у Полтаві виправдав його.

Час від часу особи, втягнуті у спори щодо власності, спадкування чи розлучення неправомірно отримували діагноз «шизофренія» і поміщалися до психіатричних закладів.

Конституція забороняє примусове вигнання, і уряд не застосовує його.

Г. Позбавлення права на справедливий публічний суд

Конституція передбачає наявність незалежної судової влади, але на практиці правосуддя залишається вразливим для значного політичного втручання з боку виконавчої влади, а також потерпає від корупції та неефективності. Суди фінансуються через Міністерство юстиції, яке управляє організаційною підтримкою судів, включаючи питання укомплектування персоналом, навчання для суддів, матеріально-технічного забезпечення і постачання, а також статистичної й інформаційної підтримки. Адміністрація Президента також, за наявною інформацією, продовжує стару радянську традицію телефонного права, за допомогою якого вона безпосередньо впливає на рішення суддів.

Законодавство, яке набуло чинності в 2001 році і протягом 2002 року, спрямоване на регулювання судової системи і судочинства, встановило юридичні рамки, більш відповідні конституційним вимогам незалежної судової влади. Однак, судова влада переживає брак необхідного персоналу і фондів, що породжувало неефективність і корупцію, і підвищило її залежність від виконавчої влади, оскільки суд одержує усе своє фінансування через Міністерство юстиції. Реорганізація суду, яка вимагається внаслідок пакета змін і доповнень, прийнятих у липні, потребує більшого обсягу фондів, ніж це закладено в бюджеті, і оглядачі вважали, що необхідне істотне додаткове фінансування для того, щоб модернізувати судову систему взагалі і забезпечити суди відповідними засобами і обладнанням.

Авторитет та незалежність судової системи також підриваються невиконанням судових рішень у цивільних справах. Норми, що передбачають кримінальне покарання за невиконання судових рішень, застосовуються рідко. Особливо часто рішення не виконуються, якщо вони розходяться з інтересами уряду. Голова Верховного Суду, голови обласних судів, голова Київського міського суду (або їхні заступники) можуть призупинити судові рішення, що призводить до втручання, маніпуляцій та корупції. Міністр юстиції сказав, що до кінця року було виконано трохи менше 50 відсотків судових рішень.

У 1999 році Державна виконавча служба отримала статус спеціального департаменту при Міністерстві юстиції для виконання судових рішень. Державна виконавча служба була спеціально уповноважена забезпечувати виконання рішень суду у цивільних справах, крім того, рішення кримінальних і адміністративних судів, які передбачають грошову компенсацію; а також рішення іноземних судів, Конституційного Суду та інших органів влади. Кількість судових рішень, які передбачають грошову чи майнову компенсацію, за інформацією департаменту, значно виросли. За повідомленням Державної виконавчої служби, у першій половині 2001 року було виконано більш ніж 1 мільйон судових рішень, що склало приблизно 48 відсотків від їхньої загальної кількості.

Критики уряду також стверджували, що, вірогідно, уряд зловживав своїми повноваженнями щодо судових посадових осіб, вибірково обвинувачуючи і звільняючи політично нелояльних суддів. У липні Любов Будякова, суддя Бабушкінського районного суду Дніпропетровської області, скаржилась в пресі на переслідування з боку голови суду після того, як вона постановила, що виселення Соціалістичної партії з її офісу в Дніпропетровську було незаконним. Судді з незалежною думкою також скаржилися на те, що вони не одержували політично резонансні справи. У липні 2001 року Президент Кучма звільнив голову Печерського районного суду Миколу Замковенка за умисне затримання матеріалів справ для того, щоб відкласти подання громадянами апеляції до суду. Прихильники Замковенка скаржилися, що його переслідують за звільнення ним з досудового утримання колишнього віце-прем'єра Юлії Тимошенко і визнання ним матері і дружини Георгія Гонгадзе потерпілими (див. Розділ 1.а.). У червні Верховний Суд постановив, що звільнення Замковенка Президентом Кучмою було законним.

Зміни і доповнення до низки законів, що стосуються судової влади й судочинства, які набули чинності в 2001 році і додаткове законодавство, прийняте в липні, запровадили важливі реформи судової системи. Зміни і доповнення передбачали уніфіковану судову систему, що складається з Конституційного Суду, системи судів загальної юрисдикції, яка включає Верховний Суд, спеціалізовані господарські (раніше арбітражні) суди, а також військові суди. Суди загальної юрисдикції організовані на чотирьох рівнях: місцеві суди, апеляційні суди, спеціалізовані вищі суди (наприклад, Вищий Господарський Суд), і Верховний Суд. Арбітражні суди були перетворені в господарські суди і призначені для того, щоб працювати в якості спеціалізованих судів в межах єдиної уніфікованої системи судів. В результаті, Верховний Суд може переглядати їхні рішення, включаючи ті, які винесено Вищим Господарським Судом. Військові суди є спеціалізованими судами, які слухають справи тільки щодо військових.

7 лютого Парламент прийняв Закон України «Про судоустрій», який держава почала реалізовувати в другій половині року. Хоча закон допоміг модернізувати судову систему, деякі оглядачі заявляли, що він надав

надмірні повноваження Президенту. За законом створюється нова Державна судова адміністрація (ДСА), незалежна від Міністерства юстиції, яка діятиме як центральний орган виконавчої влади, спостерігаючи за відправленням правосуддя, включаючи фінансування. Відповідно до нового закону, Президент також має повноваження, за погодженням з Міністерством юстиції і Головою Верховного Суду чи відповідних спеціалізованих судів, створювати чи ліквідувати суди загальної юрисдикції. Президент уповноважений визначати кількість суддів у судах (за рекомендацією ДСА і за погодженням з Головою Верховного Суду); призначати і усувати голів і заступників голів судів на 5-річний термін (після подання Голови Верховного Суду, заснованого на рекомендації Вищої Ради Юстиції); а також створювати апеляційні господарські і апеляційні адміністративні суди. Президент, за рекомендацією прем'єр-міністра і згодою Вищої Ради Юстиції, призначає голову ДСА. Закон також передбачає створення Судової Академії для того, щоб навчати нових суддів і продовжувати освіту діючих суддів.

Новий Касаційний Суд почав діяти з 1 грудня, хоча на кінець року він не був цілком дієвим. Було заплановано, що ДСА і Судова Академія почнуть діяти з 1 січня 2003 року.

Обласні суди, в тому числі Верховний Суд Криму, міські суди Києва і Севастополя, діють як апеляційні суди для судів нижчого рівня. Вони можуть незалежно розглядати докази у справах, викликати додаткових свідків чи вимагати додаткових доказів, і виносити рішення, які відмінюють рішення суду нижчого рівня.

Конституційний Суд складається з 18 членів, пропорційно призначених на 9-річний термін Президентом, Парламентом та з'їздом суддів. Конституційний Суд дає остаточне тлумачення законів та Конституції, а також вирішує питання про відповідність законодавства, указів Президента, актів Кабінету Міністрів та правових актів Автономної Республіки Крим Конституції України. Президент, не менше 45 членів парламенту, Верховний Суд, Уповноважений Верховної Ради з прав людини та Верховна Рада АР Крим можуть порушити розгляд справи у Конституційному Суді. Громадяни можуть звернутися до Конституційного Суду через Уповноваженого з прав людини, яка вже використовувала в окремих випадках. Конституційний Суд може тлумачити законодавство для окремих громадян, коли громадянин-заявник надасть незаперечні докази щодо того, що норма Конституції порушена, та що певна правова норма неоднаково тлумачиться різними органами державної влади.

Багато місцевих оглядачів вважають Конституційний Суд найбільш незалежним судовим органом держави. Правозахисні організації стверджують, що, в цілому, Конституційний Суд підтримує баланс справедливості.

Однак, на думку оглядачів, рішення, за яким у березні 2000 року Суд постановив, що запропонований Президентом референдум щодо розширення президентських повноважень є конституційним, хоча і скасував два з шести початково запропонованих питань, свідчило про пропрезидентський ухил Суду.

Конституція передбачає процесуальні положення для забезпечення справедливого суду, в тому числі право підозрюваного або свідка не давати свідчень проти себе або своїх рідних. Але поки не прийнято відповідного законодавства на виконання цих конституційних положень, переважно зберігається система кримінального правосуддя радянського зразка, що обмежує ці права. Хоча існує презумпція невинуватості, частка вироків мало змінилася з радянських часів, тож майже всі розглянуті в суді справи закінчуються обвинувачувальним вироком. За останньою доступною офіційною статистикою, в першій половині 2000 року було засуджено 113.902 особи, а виправдано – 375. Однак, оскільки судді часто повертають справи прокурору для «додаткового розслідування», через брак достатніх доказів для підтримання обвинувачення (що, звичайно, повинно вести до припинення справи), ця статистика дещо вводить в оману. Протягом періоду 1999-2000 років, суди повернули більше ніж 10 відсотків незавершених кримінальних справ органам слідства через брак достатніх доказів. Крім того, були ознаки того, що підозрювані часто підкуповують судових посадових осіб для того, щоб припинити обвинувачення перш, ніж справа дійде до судового розгляду, полегшити вирок, чи замінити їм покарання.

У чинній судовій системі справи розглядаються суддями одноосібно, інколи разом із двома народними засідателями (це «непрофесійні судді» або професійні присяжні з певною юридичною підготовкою), або колегами з трьох суддів, при розгляді більш серйозних справ. Конституція передбачає публічний змагальний судовий процес за участю судді, народних засідателів, державного обвинувачувача, захисника та суду присяжних (у передбачених законом випадках). За деякими винятками, ці положення виконуються на практиці. Зміни і доповнення до законодавства 2001 року передбачають систему судів присяжних, включаючи процедури вибору присяжних засідателів, але зміни не визначають функцію і юрисдикцію присяжних засідателів. Оглядачі вважають, що система судів присяжних не функціонуватиме, доки не буде завершено комплексну судову реформу, і доки для судів не передбачатиметься додаткового фінансування.

Складні справи можуть роками чекати суду, і досудове утримання все ще залишається проблемою. Однак, у зростаючій кількості випадків обвинувачені звільнялися з-під варті до судового процесу (див. Розділ 1.г.). Умова, яку звичайно накладає суд – негрошова застава у формі обмеження права пересування. Багато обвинувачених, які залишаються у досудовому утриманні, очікують суду за дуже серйозні злочини.

Прокуратура, як і суди, діють на районному, обласному і національному рівнях. Прокурори підпорядковані Генеральному прокуророві, який призначається Президентом і затверджується Верховною Радою на п'ятирічний термін. Обласні та районні прокурори призначаються Генеральним Прокурором. Хоча за законом прокурори й адвокати мають рівний статус, але насправді прокурори значно впливовіші. Прокурори, так само як

адвокати, можуть подавати апеляцію. Генеральна прокуратура практикувала вибіркове судове переслідування і розпочинала слідство проти політичних чи економічних супротивників Президента і його союзників (див. Розділ 1.г.). Генеральний прокурор також ігнорував парламентські і судові запити про розслідування щодо високопоставлених осіб, якщо обвинувачувані були президентськими союзниками. Перш ніж зміни 2001 року набули чинності, прокуратура час від часу використовувала своє повноваження судового нагляду з тим, щоб анулювати рішення суду, несприятливі економічним чи політичним інтересам адміністрації, і давала вказівку повторно розглянути справу іншим судом.

Законодавчі зміни і доповнення 2001 року значно скоротили повноваження прокурорів, обмеживши їх судовим переслідуванням, представленням суспільних інтересів у суді, наглядом за більшістю розслідувань, і виконанням рішень суду в кримінальних справах. Однак, прокурори зберігають право проводити розслідування в справах, розпочатих раніше, ніж зміни і доповнення було прийнято, і у справах, які включаються до низки серйозних правопорушень, включаючи убивство, корупцію, і економічні злочини високого рівня. Прокуратура більше не може порушувати нові кримінальні справи; її повноваження обмежені наглядом за дотриманням законів тільки правоохоронними органами. У травні 2001 року Конституційний Суд постановив, що громадяни можуть подавати позови до суду на прокурорів і слідчі органи, так само як і на дії уряду стосовно національної безпеки, іноземної політики і державних таємниць.

Протягом року Верховна Рада проголосувала за звільнення 13 суддів – 11 за порушення присяги і 2 за протиправні обвинувачувальні вироки.

Злочинні групи звичайно використовували залякування, щоб змусити потерпілих і свідків відмовитися чи змінити свої свідчення. Закон вимагає, щоб спеціальний підрозділ міліції захищав суддів, свідків, обвинувачених та їхніх родичів; однак, цей підрозділ все ще не було сформовано, тож учасники судового процесу були вразливими до тиску. Існує закон про захист свідків, але він тимчасово не діє через брак фінансування. Закон передбачає, що імена і адреси потерпілих і свідків можуть зберігатися конфіденційно, якщо вони просять захисту, обґрунтовано побоюючись за своє життя. 30 липня суддя Донецького обласного господарського суду Ігор Ткачук був знайдений повішеним на своїй дачі в Одеській області. В пресі обговорювалася можливість того, що суддю було вбито у зв'язку з розглядом у Одеському обласному господарському суді спору між Одеським портом і приватною компанією «Синтез Ойл». Ткачук перед тим брав участь у розслідуванні прокуратурою фактів розкрадання Чорноморського торгового флоту. У вересні суддя Нікопольського муніципального суду Наталія Ачинович була знайдена повішеною у готельному номері під час своєї відпустки у Туреччині. Преса задавалася питанням, чи могла б її смерть бути пов'язаною з політично вразливим рішенням Нікопольського міського суду позбавити законної сили результати парламентських виборів у восьми виборчих дільницях Дніпропетровської області, гаряче оспорюваних виборцями.

Немає даних про існування політичних в'язнів.

Д. Безпідставне втручання у приватне й родинне життя, помешкання чи листування

Органи влади порушують право громадян на приватність. Зміни в законодавстві, які набули чинності в 2001 році, передбачають, що ордери на обшук житла і прослуховування – функція, яку раніше виконували прокурори – видаються лише судами (див. розділ 1.г.); однак, прокурори зберігають право видавати ордери на обшук нежилых приміщень.

Відповідно до законодавчих змін і доповнень 2001 року, СБУ не може проводити стеження і обшуки без виданого судом ордеру. Генеральна прокуратура має конституційний обов'язок наглядати за дотриманням закону правоохоронними органами, в тому числі СБУ; однак обсяг, в якому Генеральний прокурор використовує свої повноваження контролювати діяльність СБУ і запобігати перевищенню влади чиновниками безпеки, невідомий. Конституція надає громадянам право на ознайомлення з будь-яким досьє на них, яке є в СБУ, а також право вимагати відшкодування матеріальних і моральних збитків, завданих слідством. Проте, відповідні нормативно-правові акти на його розвиток не було прийнято, тож органи влади не дотримуються цього права на практиці. Протягом літніх місяців міліція, за повідомленнями, припинила своє спостереження за лідером Незалежної профспілки гірників і парламентарем від опозиції Михайлом Волинцем після його погрози привезти повний автобус шахтарів до свого будинку для того, щоб затримати агентів, які проводили спостереження. У вересні лідер Соціалістичної партії Олександр Мороз скаржився на зовнішнє спостереження і прослуховування телефону. Голова благодійної організації, що опікувалася сімейним дитячим будинком в Брусиліві, Житомирської області, стверджував, що місцеві органи влади провели незаконний обшук його будинку. Деякі неурядові організації повідомляли, що протягом року влада відкривала і переглядала частину їхньої пошти. СБУ також контролювала діяльність деяких неурядових організацій, активних у проектах розвитку демократії.

Відповідно до закону, міліція має право зупиняти і обшукувати особу, базуючись на підозрі у скоєнні особою кримінального злочину. Особу, запідозрену в скоєнні особливо тяжкого злочину, може бути заарештовано і обшукано без ордеру, але суд повинен бути поінформований про арешт в межах 72 годин. У 2000 році Верховна Рада прийняла законодавство, яке забороняє міліції зупиняти транспортні засоби без причини і безпосередньо брати штраф; тільки суди, відповідно, можуть накладати такі штрафи. Закон призвів до посилення стримуючого впливу на міліцію, яка більше не може брати «брудні» штрафи після зупинки транспортних засобів, за, ніби-то, порушення правил дорожнього руху, хоча зловживання усе ще мають місце. Однак, міліція може без підстав затримувати будь-яку особу до 3 годин для з'ясування особистості (див. Розділ 1.г. і 1.г.). Були повідомлення про те, що міліція іноді зловживала цим правом.

Журналісти, чий репортажі містять критику влади, чи висвітлюють діяльність опозиційних політиків, а також НУО, які беруть участь у позапартійній політичній діяльності, розповідають, що досить часто за ними слідкують агенти СБУ і що їхні телефони прослуховувались (див. Розділ 2.а.).

У листопаді 2001 року Конституційний Суд постановив, що система прописки є неконституційною. Передбачалося, що діятиме новий «інформаційний» механізм реєстрації, але його не було впроваджено до кінця року. На додаток до цього, доступ до громадських служб, на кшталт проживання, пенсій, медичного обслуговування і освіти усе ще базувалися на системі прописки. У своєму повідомленні щодо безрезультатних виборів до Парламенту, ОБСЄ відзначила, що влада для реєстрації виборців покладалася на застарілу систему прописки для того, щоб реєструвати виборців, оскільки не існувала жодна інша система.

Час від часу люди, втягнуті у майнові спори чи спори щодо спадкування чи розлучення, неправомірно отримували діагноз шизофренія та ізолювалися в психіатричних закладах. Споры часто тягли за собою корупцію психіатричних експертів і судових чиновників. У лютому 2000 року Парламент прийняв новий Закон «Про психіатричну допомогу», який забороняє зловживання психіатрією з політичних і немедичних причин і передбачає гарантії проти таких зловживань. Однак, за повідомленнями правозахисників, процедури стосовно застосування психічного лікування не були визначені, і все ще застосовувалася радянська система класифікації психічних хвороб. Особи з діагнозом психічної хвороби можуть бути ізолювані і лікуватися примусово, оголошуватись такими, що не відповідають за свої дії (недієздатними), і позбавлятися своїх громадянських прав за їхньої відсутності під час розгляду справи чи без їхнього повідомлення. У країні зареєстровано приблизно 1,2 мільйони психічно хворих. Протягом 3 днів після примусової ізоляції в лікарні пацієнт повинен бути обстежений трьома лікарями. Пацієнти (включаючи засуджених в'язнів) згодом повинні, протягом 6 місяців, бути обстежені старшою регіональною психіатричною комісією. За свідченням Асоціації психіатрів України, Міністерство охорони здоров'я не завжди співпрацювало з правозахисними організаціями, що намагаються контролювати зловживання психіатрією.

Розділ 2

Дотримання громадянських свобод, включно з такими аспектами:

А. Свобода слова й преси

Конституція і закон 1991 року захищають свободу слова і преси, однак уряд не завжди дотримувався цих прав. Протягом року влада відіграла безпосередню роль в інструктуванні ЗМІ щодо подій і проблем, які вони повинні висвітлювати і яким чином вони повинні висвітлюватися. Вона продовжувала уживати заходів, спрямованих на підсилення свого контролю за сектором телерадіомовлення.

Влада продовжувала втручатися у діяльність новинних ЗМІ, залякуючи журналістів і використовуючи законодавство про дифамацію, хоча ця практика зменшилася в порівнянні з попереднім роком. Незважаючи на це втручання, був доступний широкий вибір приватних газет та періодичних видань, які представляють різні політичні погляди, і проводилися активні обговорення з вразливих питань у ЗМІ, включаючи висвітлення таких дебатів у парламенті.

В другій половині року випливали часто повторювані достовірні повідомлення про те, що Адміністрація Президента видає ЗМІ певні інструкції про те, які події і як висвітлювати, так само як теми, які не слід висвітлювати. Представники Адміністрації Президента відкинули ці твердження. Однак, фактично всі головні ЗМІ в Києві підтвердили, що перед антипрезидентськими демонстраціями у вересні ЗМІ отримали інструкції щодо того, як висвітлювати період перед демонстраціями і самі демонстрації. Наприклад, ЗМІ отримали пораду зосередити увагу на висвітленні катастрофи літака на авіаційному шоу, що відбулося в Львові раніше у тому ж році, на протигагу демонстраціям, що проходили у вересні. У результаті цього тиску, спрямованого на висвітлення подій ЗМІ, декілька відомих журналістів залишили свої робочі місця. Майже 450 журналістів, що належали до усього політичного спектру, підписали публічну заяву з критикою дії влади. У вересні журналісти почали формувати незалежну профспілку, щоб протистояти цензурі і захищати журналістів від втрати роботи чи інших форм переслідування. У листопаді журналісти з інших ЗМІ залишили брифінг в Генеральній прокуратурі на знак солідарності з журналістами «Української правди», яким відмовили в акредитації для брифінгу. Влада обґрунтувала свою відмову твердженням, що он-лайн періодичні видання не зареєстровані як ЗМІ.

4 грудня Верховна Рада провела громадські слухання щодо свободи слова і цензури ЗМІ. Слухання передавалися в прямому ефірі по телебаченню і одержали широке висвітлення в пресі. Декілька керівників ЗМІ скаржилися, що влада прослуховує їхні офіси. Преса наводила висловлювання Президента Кучми, який вважав, що скарги щодо цензури перебільшено.

Велика кількість багатотиражних газет фінансується багатими бізнесменами з політичними інтересами, які часто підтримують уряд. Ця підтримка дає цим газетам перевагу над меншими, більш незалежними газетами.

Незважаючи на тиск влади й самоцензуру журналістів, широкий вибір представлених на ринку газет та періодичних видань, кожне з яких відображає погляди відповідних спонсорів, забезпечує розмаїття думок. Вільно поширюються закордонні газети та періодика.

Електронні ЗМІ, первинне джерело новин для більшості громадян, належать або державі, або олігархам і потужним діловим інтересам. Існує шість загальнонаціональних телевізійних станцій. Телевізійні станції під державним керівництвом мають найбільше географічне охоплення, але низький глядацький рейтинг. Більшість інших телевізійних станцій пов'язано з політичними партіями чи потужними діловими інтересами. Такі інтереси можуть збігатися чи не збігатися з інтересами державної влади, в залежності від станції. Третя і четверта найбільш популярні станції створюють враження пропрезидентських. Дві з найбільш відвертих телестанцій мають значні іноземні інвестиції.

Протягом року органи влади вживали заходів для того, щоб посилити свій контроль за телерадіомовним сектором. Президент і Верховна Рада відповідно призначають половину складу Національної Ради з питань телебачення й радіомовлення, яка видає ліцензії і розподіляє ефірний час.

Рада приймала рішення, які показують її ухил на користь ділових інтересів, близьких до політичних союзників уряду. У квітні 2001 року Національна Рада з телебачення і радіомовлення винесла рішення проти поновлення ліцензії Радіо «Континент» (РК), незалежної радіостанції, яка ретранслює новини Британської радіомовної корпорації (Бі-Бі-Сі), «Голосу Америки» (Voice of America – VOA), і «Німецької хвилі» («Deutsche Welle»). РК критикувало уряд в своїх власних радіопередачах, а його власник дуже критично ставився до відносин Президента Кучми з ЗМІ. Після успішного заперечення початкового обґрунтування Ради, що ретрансляція РК програм іноземних станцій були незаконними, вона послалася на борг станції перед урядом як підставу для свого рішення. У жовтні 2001 року Київський міський господарський суд відкинув звернення РК щодо блокування продажу частоти радіостанції. РК продовжив працювати до кінця року, очікуючи результату апеляції. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) на кінець року розглядав цю справу. Також у квітні Рада позбавила Київську телевізійну компанію ЮТАР її ліцензії на мовлення і надав відповідну частоту «TV Табачук». Преса вважала, що анулювання ліцензії пов'язане з підозрою в тому, що політичний опозиційний діяч Юлія Тимошенко матеріально підтримувала ЮТАР. ЮТАР припинив мовлення після втрати своєї ліцензії. Станція звернулася з позовом, і Шевченківський районний суд виніс рішення на користь ЮТАР; однак, це рішення на кінець року не було виконано.

Уряд мав можливість використовувати справи щодо наклепу чи цивільні позови, які засновувались на нібито заподіяній шкоді «честі і гідності особи» для того, щоб впливати чи залякувати пресу; однак, використання таких справ зменшилося протягом року. Стаття 7 Цивільного кодексу дозволяє будь-кому, включаючи

державних посадових осіб, пред'являти позов за завдану шкоду, якщо розповсюджена інформація неправдива чи ображає честь та гідність особи. Стаття 125 Кримінального кодексу, який діяв до вересня 2001 року передбачала позбавлення волі до 3 років за наклеп. Кримінальний кодекс, який набув чинності 1 вересня 2001 року, усунув будь-яке кримінальне покарання за наклеп. Крім того, в постанові Пленуму Верховного Суду від 25 травня 2001 року вказано, що для того, щоб довести наклеп, позивачі повинні продемонструвати, що журналісти попередньо перед публікацією інформації знали про її помилковість. Не існує ніякого обмеження на суму відшкодування, що може бути призначене за цивільним позовом про наклеп. Суди нижчого рівня усе ще можуть розпорядитися заморозити рахунки газет, під час розгляду цивільного позову щодо дифамації. Журналісти скаржилися, що через те, що закон не обмежує обсяг відшкодування, ці справи використовувалися для того, щоб вивести опозиційні газети з бізнесу. Хоча статистика недоступна, кількість справ про наклепи, за повідомленнями, протягом року зменшилась. У червні влада заморозила активи запорізької газети «Індустріальне Запоріжжя» для того, щоб покрити штрафи, накладені судом за опублікування передвиборчих наклепницьких публікацій. Справу було залагоджено після кількох місяців, і газета не пред'явила Податковій Адміністрації жодних скарг. Комерційне видавництво «Такі справи» зазнало переслідувань від податкової міліції і інспекторів з інших урядових агенцій, як видається, з політичних мотивів. «Такі справи» пов'язували переслідування з опублікуванням книги щодо опозиційного парламентаря Юлії Тимошенко перед безрезовими парламентськими виборами. У червні податкова міліція заморозила банківські рахунки видавництва «Такі справи» в очікуванні кримінального розслідування, нібито, за звинуваченням в ухиленні від податків. 12 вересня Київський господарський суд постановив, що обвинувачення Податкової Адміністрації проти «Таких справ» були необґрунтованими; однак, візити представників податкової адміністрації продовжилися. Справа, що стосується двох позовів про наклеп, поданих ще в 2001 році проти Радіо «Вільна Європа» / Радіо «Свобода» повторно слухалася втретє через заміну суддів. Однак, жодного рішення чи домовленості щодо будь-якого з цих позовів на кінець року так і не було досягнуто.

Прокуратура застосувала інші положення законів, зокрема статтю 182 Кримінального кодексу, яка стосується збирання, збереження, використання чи поширення конфіденційної інформації щодо особи без її згоди, для того, щоб обмежити свободу преси і діяльність опозиції. На початку року прокуратура розпочала кримінальний процес проти колишнього опозиційного парламентаря Дмитра Чобота за обвинуваченням у «незаконному зборі і поширенні інформації щодо особи без її згоди». Чобіт – автор книги «Нарцис» про лідера політичної партії СДПУ(о) Віктора Медведчука. 8 липня апеляційний суд у Рівненській області наказав міліції повернути Чоботу наклад його критичної книги про Президента Кучму «Свистун», яку міліція конфіскувала в жовтні 1999 року перед президентськими виборами 1999 року. У березні прокуратура розпочала кримінальну справу проти видавництва «Республіка» у Черкасах за обвинуваченням у «поширенні конфіденційної інформації щодо громадян без їхньої згоди» за публікацію критичної статті щодо тодішнього Генерального прокурора Потебеняка.

У липні Національна Рада з телебачення і радіомовлення підписала листа, застерігаючи радіо «Довіра», що воно повторно незаконно ретранслявало радіо «Свобода». «Довіра» оскаржила це рішення і просила розширити ліцензію, яка б дозволяла їм продовжувати ретранслявати радіо «Свобода». На кінець року ця справа все ще тривала. Національна Рада оголосила 30 жовтня, що для того, щоб працювати з 1 січня 2003 року, від українських мовників вимагатимуться нові спеціальні ліцензії для ретрансляції іноземних програм. 13 листопада, після численних скарг щодо нових інструкцій, Рада скасувала своє рішення, сказавши, що застосує ці правила тільки після того, як держава зможе прийняти положення щодо керівництва новим процесом ліцензування.

На кінець року нічого не було чути про результати апеляції проти позбавлення ліцензії приватної телевізійної компанії «П'ятий канал» в місті Нікополь і запорізької телевізійної компанії «Хортиця». Компанії залишилися без доступу до ефіру. Обидві станції стверджували, що їх було покарано за критику місцевих посадових осіб. У 2000 році Національна Рада проводила аукціон щодо використання частоти приватної телекомпанії «П'ятий канал», що в місті Нікополь, Дніпропетровської області, нібито без повідомлення «П'ятого каналу». В змаганні за частоту переміг ICTV. 31 січня Київський суд призупинив рішення Національної Ради. Однак 4 березня Державний комітет зв'язку та інформатизації, державна агенція з регулювання частот, заблокувала доступ до передавачів «П'ятого каналу» в Нікополі на тій підставі, що «П'ятий канал» не мав ліцензії на мовлення. «П'ятий Канал» заперечував, що він не винен у закінченні його ліцензії, оскільки Національна Рада з телебачення і радіомовлення відклала аукціон. «П'ятий канал» пов'язував проблеми з ліцензуванням зі своєю критикою місцевої влади, тоді як деякі оглядачі вважали, що ця компанія не виконувала вимоги ліцензування. «П'ятий канал» подав позов до Київського господарського апеляційного суду. Майже в той же час запорізька телевізійна компанія «Хортиця» мала майже ідентичні проблеми з Радою і Державним комітетом зв'язку та інформатизації. «Хортиця» також утратила свою ліцензію, яку Рада надала «TV-Хортиця», цілком окремій юридичній особі. «Хортиця» пов'язувала свої труднощі з критикою місцевої влади, а саме мера Запоріжжя. На кінець року справа «Хортиці» знаходилася на розгляді апеляційного суду.

Як і у під час президентських виборів 1999 року, парламентська виборча кампанія у березні була свідком помітного дисбалансу у висвітленні кандидатів на національному телебаченні і радіоканалах, коли опозиційні кандидати одержували дуже обмежене і часто негативне висвітлення на національному рівні. Опозиційні кандидати досягли більшого успіху в одержанні доступу на менші місцеві і регіональні телевізійні канали.

ОБСЄ повідомила, що висвітлення виборів засобами масової інформації було «сильно зміщене» через надання фінансованого державою національного каналу для «непропорційного висвітлення пропрезидентських кандидатів». Однак, доступ кандидатів до ЗМІ покращився порівняно з попередніми виборами.

Уряд час від часу спрямовував ключовий бізнес замовляти рекламу у регіональних телевізійних станцій чи відмовитися від контрактів на рекламу, у залежності від висвітлення станцій новин.

У лютому 2001 року Державна Податкова Адміністрація, у жесті прозорості, почала друкувати щомісячний список ЗМІ, в яких передбачено перевірку, що звичайно краще ніж довільне проведення перевірок. Після публікації цього переліку не було жодних повідомлень про справи, у яких Державна Податкова Адміністрація переслідувала ЗМІ через свавільні перевірки. Редактор видання «Такі справи» і Інтернет-видання «Обком» проголосили у жовтні, що вони збираються сформувати асоціацію, з тим, щоб повідомляти громадськість про податкові перевірки ЗМІ. Державна Податкова Адміністрація, відповідно до слів її керівника Миколи Азарова, за перші 9 місяців року перевірила 80 ЗМІ.

Незалежні канали підлягали тим же розцінкам за більшість виплат за мовлення, як і державні канали. Однак, Уряд рідко збирав платежі з державних каналів. Приватні й іноземні компанії також повинні одержати ліцензії, щоб встановлювати і використовувати свої власні засоби передачі.

СБУ має широкі повноваження щодо ЗМІ стосовно опублікування державних таємниць, які включають, зокрема, інформацію відносно виконання вироків (в оригіналі «executions»), фізичного стану інфраструктури в'язниць, СІЗО, ЛТП. На відміну від попереднього року, коли мав місце один випадок втручання, журналісти повідомляли, що протягом року СБУ взагалі не втручалася в їхню діяльність і що вони були здатні надавати повідомлення про погані умови ув'язнення без будь-якої заборони (див. Розділ 1.в.).

24 січня невідома особа у військовій формі курсанта пограбувала Олега Ляшка, редактора опозиційної газети «Свобода». Ляшко мав намір заплатити внесок, необхідний для кандидатів у парламент на березневих виборах. Ляшко звинуватив служби безпеки в організації грабежу, для того, щоб запобігти його реєстрації як кандидата.

Друковані ЗМІ, як незалежні, так і державні, іноді виявляли тенденцію до самоцензури в питаннях, неприємних для влади. Існують приватні газети, які вільно виходять на суто комерційній основі, хоча з дуже незначним прибутком. Однак, вони зазнають різноманітного тиску, на кшталт залежності від політичних патронів, які можуть сприяти в отриманні допомоги з Державного фонду підтримки преси, прискіпливості державних чиновників, особливо на місцевому рівні. Залежність частини преси від урядового патронажу стримує критику, особливо на місцевому рівні. Цей тип тиску особливо загострився до і під час парламентських виборів у березні.

У січні прокуратура розпочала кримінальне розслідування щодо нібито неправильного використання бюджетних фондів парламентською газетою «Голос України». Редактор газети Сергій Правденко, член парламентської фракції Юлії Тимошенко, відкинув звинувачення. Деякі оглядачі пов'язували обвинувачення з позитивним висвітленням газетою діяльності Тимошенко перед березневими виборами. Обвинувачення проти «Голосу України» було знято після того, як Правденко у липні звільнився. Правденко пояснив, що він пішов у відставку, щоб врятувати газету від необґрунтованого обвинувачення з політичних мотивів.

Податкова Адміністрація також, як видається, переслідувала ЗМІ, які викривали корупцію чи забезпечували позитивне висвітлення опозиціонерам. 19 лютого податкова міліція зробила рейд на офіс Інтернет-газети «Обком», конфіскувавши комп'ютери і документацію в зв'язку з розслідуванням невизначеної кримінальної справи. «Обком» пов'язував цей рейд зі своїми критичними публікаціями щодо голови Податкової Адміністрації. Два співробітники «Обкому» були запрошені до офісу податкової міліції і випущені через кілька годин. Наступного дня працівники податкової міліції, нібито, визнали, що вони обшукали офіс «Обкому» помилково і пояснили, що вони шукали незаконні центри обміну іноземної валюти. Так сталося, що офіс «Обкому» знаходився у тій же будівлі, що й підозрюваний банк. Податкова міліція відмовилася повернути комп'ютери «Обкому», однак, «очікує на подальше розслідування», і, за повідомленнями, пізніше стверджувала, що «Обком» був пов'язаний з «Корал-банком», стосовно якого велося слідство за фактами незаконних операцій з валютою. Податкова міліція сказала, що вони можуть повернути комп'ютери «Обкому», за винятком того, що містив порнографічний кліп, який може потягти судове переслідування. «Обком» поновив свою діяльність у грудні з новими комп'ютерними системами.

Опозиційна газета «Свобода» продовжує перебувати під пильною увагою влади. 24 березня міліція зупинила фургон з приблизно 100 000 відбитків газети на шосе в Черкаській області і скинула газети до найближчої річки. Видання звернулося до парламентарів від опозиції, обвинувативши Генерального прокурора в хабарництві. Міліція, нібито, заштовхнула водія фургона на задне місце міліцейського автомобіля, поклала лицем на сидіння, а потім дозволила йому вийти з міліцейського автомобіля на дорогу через кілька сотень метрів. Пізніше в той же день міліція провела рейд у видавничому домі «Республіка» в Черкасах і конфіскувала інші 100 000 відбитків того ж самого видання «Свободи». Міліція, за повідомленнями, мала ордер тільки для обшуку приміщення видавництва, а не для вилучення газет. Прокуратура розпочала кримінальну справу проти видавництва в зв'язку з «поширенням конфіденційної інформації щодо громадян без їхньої згоди» і «використання службових приміщень» з цією метою.

9 квітня редактора газети Олега Ляшко було запрошено до прокуратури для допиту в зв'язку з кримінальною справою проти нього за обвинуваченням в опорі міліції під час міліцейського рейду у видавництві «Республіка»

24 березня. Також 9 квітня посадові особи конфіскували документацію з офісу «Свободи» в Києві. 15 квітня Ляшко був формально заарештований за обвинуваченням в опорі міліції під час міліцейського рейду у «Республіці». Його було поміщено до ІТТ у Черкасах на декілька днів, згодом його випустили із заборобою залишати межі міста. В минулі роки державні посадові особи ініціювали більше ніж 20 кримінальних і цивільних справ про наклеп проти Ляшка і його видання «Політика» (яке було змушене закритися в 1999 році), вимагаючи відшкодування на суму більше ніж 40 мільйонів доларів США (200 мільйонів гривень).

25 червня Володимира Бойко, журналіста, який займається журналістськими розслідуваннями і автора Інтернет-газети «Обком» і «Кримінальної України», а також донецької газети «Салон», було затримано в Донецьку податковою міліцією Донецької області за обвинуваченням в ухиленні від податків. Кримінальну справу проти Бойка було розпочато 10 травня. Порушуючи кримінально-процесуальні норми, Бойка було вперше допитано тільки 25 червня. Бойко пов'язав свій арешт з тим фактом, що він написав статтю про розтрату коштів керівником Донецької обласної податкової адміністрації Олександром Папайкою. 6 липня Бойко було випущено судом під заставу \$ 3,000 (17 тисяч гривень) в очікуванні подальшого розслідування. 19 серпня Донецький Апеляційний суд виніс рішення про те, що затримання Бойка 25 червня була незаконним. У серпні прокуратура закрила кримінальну справу проти Бойка. Прокуратура офіційно попросила вибачення у Бойка.

На початку грудня Кримський Апеляційний суд цілком відмінив рішення Симферопольського центрального Суду і випустив Володимира Лутьєва, редактора євпаторійської газети «Тиждень» у Криму під внесеною ним самим заставу. Лутьєв був заарештований 11 листопада і обвинувачений у співучасті в замовленні убивства члена кримського парламенту. Він стверджував, що обвинувачення було пред'явлено як помста за статтю у його газеті, що містила критику регіональних урядових посадових осіб і обговорення організованої злочинності.

Протягом року журналісти зазнавали кількох фізичних нападів, що, можливо, були пов'язані з їхньою професійною діяльністю. Національна філія «Репортерів без кордонів» повідомила, що протягом року сталося 28 подібних інцидентів фізичного й вербального переслідування журналістів, і що 4 загинуло, як можна гадати, через їхні гострі репортажі щодо місцевої і національної політичної влади. 28 жовтня Михайло Коломієць, журналіст, який був редактором агенції новин «Українські новини», зник з Києва. Його знайшли 20 листопада повішеним у сусідній Білорусі. Українська і білоруська міліції повідомили, що смерть настала внаслідок самогубства, однак родичі вимагали подальшого розслідування. Київська прокуратура попросила команду іноземних слідчих допомогти визначити той факт, чи насправді Коломієць вчинив самогубство.

28 січня невідомий нападник вилив кислоту в обличчя Тетяні Горячевій, головному редактору «Ділового Бердянська», незалежної запорізької газети. Горячева отримала другий ступінь опіків обличчя та очей. Вона вважає, що напад стався у відповідь на її розповіді щодо незаконного експорту металу через бердянські порти, корупцію серед місцевої влади, неналежне поведіння посадових судових осіб, так само як неупереджене висвітлення кандидатів і партій у передвиборчий період.

2 лютого на Івана Бесяду, репортера львівської газети «За вільну Україну» і активіста блоку «Наша Україна», напали у Львові. Він отримав перелам щелепи і струс мозку. Він сказав, що напад, можливо, був пов'язаний з його журналістською діяльністю. У вересні невідомі нападники напали на Петра Кобевка, редактора чернівецької опозиційної газети «Час». Місцеві репортери повідомляли про зв'язок між нападом і критикою газетою глави облдержадміністрації Чернівецької області.

На кінець року не було встановлено жодного підозрюваного у вбивстві Олега Бреуса, видавця регіонального щотижневика «XXI Век», яке сталося 24 червня 2001 року у Луганську. Бреуса було застрелено перед його будинком; мотив для убивства неясний. Бреус був підприємцем і займав керівну посаду в обласній організації Комуністичної партії робітників і селян. Він пережив принаймні один попередній замах на його життя у грудні 2000 року, а його колеги по газеті також отримали погрози. 5 лютого міліція заарештувала особу у зв'язку з нападом, який стався у 2001 році, на кореспондента «Ізвестій» Яніну Соколовську. Особа, за повідомленнями, зізналася у злочині, стверджуючи, що вона мала намір пограбувати Соколовську. Суд визнав цю особу винною у скоєнні злочину. Суд також виніс вирок двом особам, які сильно побили луганського телевізійного репортера Олексія Мовсеяна в серпні 2001 року. Телевізійна станція стверджувала, що напад був пов'язаний з професійними діями репортера, тоді як міліція вважає, що його скоєно з хуліганських мотивів.

Журналісти, яких переслідували за твердження про причетність посадовців високого рівня до убивства журналіста Георгія Гонгадзе, продовжували зазнавати переслідування з боку держави (див. Розділ 1.а.). Олена Пругула, редактор Інтернет-видання «Українська правда», вимагала, щоб уряд забезпечив її охороною після того, як особи з Генеральної прокуратури повідомили їй, що існує імовірна загроза її життю, очевидно, пов'язана зі справою Гонгадзе. Уряд виконав її прохання. Хоча преса продовжувала висвітлювати зникнення Гонгадзе, вона вдавалася до самоцензури.

Зникнення й убивство журналіста Георгія Гонгадзе 2000 року і убивство 3 липня Ігоря Александрова стали причиною серйозного занепокоєння щодо того, чи є журналісти мішенню для влади суто через критичні політичні репортажі (див. Розділ 1.а. і 1.в.). 13 грудня 2001 року Міністр внутрішніх справ видав наказ про те, що журналістам, які висвітлюють політику, корупцію і злочини дозволяється носити зброю, яка стріляє гумовими кулями.

Мали місце випадки, у яких влада обмежувала чи забороняла деякі публікації, що містили критику урядових державних органів чи посадових осіб. У червні і липні дніпропетровська незалежна газета «Лица» скаржилась щодо тиску місцевих органів влади після публікації нею статей відносно їхнього втручання у довибори 14 липня

в Дніпропетровській області. 19 червня обласна міліція, на чолі з заступником начальника міліції, ненадовго затримала фургон, наповнений примірниками газети «Лица» начебто для перевірки. Кілька видавництв також відмовилися друкувати газету, нібито через урядовий тиск. Власник приміщення виселив газету з орендованого нею офісу, за повідомленнями, під тиском міліції. 25 червня головний рекламний клієнт газети припинив свою угоду з виданням.

У липні 2000 року указ Президента визначив розвиток Інтернету пріоритетом національної інформаційної політики і дав вказівку уряду розробити державну програму розвитку мережі Інтернет. За інформацією СБУ, вона створила систему стеження за мережею Інтернет для боротьби з корупцією і подальшої інтеграції країни до Європейського Союзу. Однак, правозахисні організації побоюються, що ця мережа збільшить здатність СБУ безпідставно контролювати громадян. Хоча і з обмеженою читацькою аудиторією, Інтернет-видання, зокрема «Українська правда», відігравали ключову роль у висвітленні зникнення Георгія Гонгадзе і скандалу, який супроводжував твердження про причетність Президента до цього випадку (див. Розділ 1.а.).

Хоча провідні університети залишаються державними, вони переважно користуються повною автономією. Однак, академічна свобода слабо розвинена, й існує погане розуміння, в чому саме вона полягає. За наявними даними, блат і хабарництво поширені при вступних іспитах до ВНЗ, а також впливають на присудження наукових ступенів. Керівництво університетів, академічних установ та НДІ має важелі для того, щоб змусити колег мовчати, позбавляючи їх можливості публікуватися, затримуючи їм зарплату, не надаючи їм житла або безпосередньо звільняючи їх. Обмеження Міністерства зв'язку на поштову пересилку наукової документації також викликають стурбованість. Студенти-демонстранти скаржилися, що університетське керівництво по всій країні здійснювало тиск на них для того, щоб вони не брали участь в антипрезидентських демонстраціях, що проходили у вересні (див. Розділ 2.б). СБУ зберігає відділи захисту державних таємниць у державних наукових і дослідницьких інститутах, в тому числі в тих, що не займаються дослідженнями з обмеженим доступом. Усі приватні університети та університети з релігійним спрямуванням працюють без втручань чи перешкод з боку держави.

Б. Свобода мирних зборів та об'єднань

Конституція та законодавство України забезпечують свободу зборів та об'єднань, однак, було вжито значних заходів для запобігання участі в антиурядових демонстраціях у вересні. У той час, як Конституція вимагає, щоб демонстранти просто заздалегідь повідомили органи влади щодо запланованої демонстрації, законодавство про публічні збори передбачає, що організації повинні попросити дозвіл у своєї відповідної місцевої адміністрації принаймні за 10 днів до запланованої події чи демонстрації. Кримінальний кодекс 2001 року передбачає до 2 місяців виправних робіт чи штраф за повторну організацію несанкціонованих демонстрацій. Відповідно до закону, демонстрантам забороняється підбурювати до насильства чи розпалювати міжнародну ворожнечу або закликати до насильницького повалення конституційного ладу. Більшість [демонстрацій], однак не всі, відбуваються без втручання міліції, штрафів чи затримань.

Антипрезидентські демонстрації мали місце в центрі Києва та у найбільших містах восени. Хоча такі демонстрації загалом були мирними, 17 вересня міліція примусово розігнала учасників антипрезидентських демонстрацій, які незаконно встановили наметові містечка навколо Верховної Ради і Адміністрації Президента в центрі Києва напередодні вночі.

Органи влади по всій Україні вживали значних заходів, спрямованих на те, аби перешкодити демонстрантам дістатися до Києва й організувати маніфестації в інших містах. Влада, нібито, затримувала активістів опозиції перед демонстраціями і конфіскувала їхні транспортні засоби з «технічних» причин. Міліція спрямувала автобуси в об'їзд з тим, щоб запобігти проникненню потенційних демонстрантів в межі Києва, і залізниця, за повідомленнями, скоротила кількість вагонів у потягах, що прямували до Києва у день проведення демонстрацій. Вранці 16 вересня мало місце вимкнення трансляції телевізійних каналів, а більшість пунктів обміну іноземної валюти в Києві було закрито без пояснення за день до проведення акцій протесту.

Наприкінці грудня Київський суд засудив 18 учасників антиурядової демонстрації, що проходила у березні 2001 року, до 5 років позбавлення волі за порушення громадського порядку. Демонстрація призвела до сутичок з міліцією. Засуджені були членами партії УНА-УНСО, відомої своїми націоналістичними переконаннями. Лідер групи Андрій Шкіль не підлягав судовому переслідуванню через його імунітет як депутата парламенту. Під час оголошення вироку в залі суду сталося заворушення, коли один з підсудних намагався здійснити акт самопалення. В залі суду сталася сутичка, під час якої опозиційний депутат Верховної Ради Михайло Волинець отримав переломи ребер. Волинець заявив, що його побила міліція.

Конституція, законодавство та підзаконні акти тією чи іншою мірою накладають обмеження на свободу об'єднань. Закон «Про політичні партії в Україні», який набув чинності у травні 2001 року, передбачає, що партія повинна повідомляти уряд щодо її фінансової підтримки і про будь-які зміни в її керівництві чи програмі. Політичні партії не можуть одержувати фінансову підтримку від держави чи будь-якого іноземного патрона. Відповідно до Конституції, закон також забороняє створення політичних партій у виконавчих і судових гілках влади, військових підрозділах, правоохоронних органах, державних підприємствах та інших державних установах. Однак, ця заборона часто ігнорується на практиці. Верховний Суд зберігає право заборонити будь-яку політичну партію за рекомендацією Міністерства юстиції чи Генерального прокурора.

Закон 2001 року вимагає, щоб політична партія мала свої організації в половині областей. Однак, на практиці існують регіональні партії. Представники етнічних меншин займають провідні позиції в національних політичних партіях (див. Розділ 3). Організації, діяльність яких спрямована на переслідування майже будь-якої мети, повинні бути зареєстровані державою. Незареєстрованим організаціям заборонено мати банківські рахунки, набувати майно або укладати угоди. Закон про реєстрацію також надає уряду право інспектувати діяльність всіх зареєстрованих організацій. Цей закон вимагає, щоб об'єднання визначило всі види своєї діяльності в своєму статуті, але воно не повинно повідомляти органи влади про всі свої збори. Зміни у статуті організації вимагають перереєстрації. На кінець року держава повторно не зареєструвала українські офіси Національного Демократичного Інституту (National Democratic Institute – NDI), Міжнародного Республіканського Інституту (International Republican Institute – IRI), і Інституту Сталих Спільнот (Institute for Sustainable Communities).

У минулому деякі органи влади тлумачили положення в Законі про об'єднання громадян, яке стверджує, що об'єднання громадян створюються для захисту інтересів їхніх членів, таким чином, що громадські організації можуть надавати послуги тільки своїм членам. Однак, протягом року не було ніяких повідомлень про те, що ця вимога використовувалася для обмеження діяльності будь-якої організації.

Закон передбачає також обмеження для організацій, які вважаються небезпечними, на кшталт тих, які пропагують насильство або расову чи релігійну ненависть, або які загрожують громадському порядку чи здоров'ю. На кінець року уряд публічно не визначив жодну організацію як «небезпечну». Однак, крайні праві політичні організації повідомляли, що вони зазнавали переслідувань з боку державних органів влади, які також слідували за ними.

В. Свобода релігії

Конституція і законодавство передбачає свободу релігії, і уряд загалом поважає це право на практиці.

Релігійні групи усіх конфесій процвітали. Однак, деякі меншини і нетрадиційні релігії продовжували зазнавати труднощі з реєстрацією, а також з придбанням чи орендою власності на місцевому рівні, хоча кількість повідомлень про такі труднощі була меншою, ніж у минулому. Конституція та законодавство передбачають відокремлення церкви від держави.

Жодна релігія не є державною. Українська Православна Церква Московського Патріархату має тенденцію до переважання на сході, Українська Православна Церква Київського Патріархату і менша Українська Автокефальна Православна Церква сильні в центральних областях, а Українська Греко-Католицька Церква переважає на заході. Ці церкви виявляють істотний політичний вплив на місцевому і регіональному рівнях. За повідомленнями, кожна з цих церков, у межах відповідної сфери її впливу, також здійснює тиск на місцевих посадових осіб з тим, щоб обмежити дії інших.

Закон вимагає, щоб усі релігійні організації зареєструвалися в Державному комітеті у справах релігій. Реєстрація необхідна для того, щоб володіти майном, провадити іншу економічну діяльність, на кшталт публікації релігійних матеріалів чи відкриття банківського рахунку.

Деякі некорінних релігійних організацій і релігійних організацій меншин скаржилися, що чиновники Держкомітету, особливо на місцевому та обласному рівнях, протягом тривалого періоду затримували реєстрацію їхніх організацій на тривалий період. Однак, протягом року таких повідомлень було менше. Представники громади прогресивного іудаїзму скаржилися, що тиск посадових осіб «Хабар Любавіч» і місцевих органів влади Дніпропетровська призвели до 5-річної затримки в надання реєстрації місцевій громаді прогресивного іудаїзму. У жовтні 2001 року члени громади забрали свою заяву про реєстрацію, посилаючись на переслідування з боку місцевої влади. Громада прогресивного іудаїзму також повідомила, що їхня заява про реєстрацію в Кривому Розі, Дніпропетровської області, розглядається ще з 2001 року.

Представники євангельських християн висловили жаль щодо випадків дискримінації їхніх прихильників. У грудні Суворовський районний суд заборонив Церкві П'ятидесятників у Херсоні проводити публічні служби у червні і липні без дозволу місцевої влади. Однак, такі випадки, як видається, були одиничними. Євангелістські Церкви, подібно багатьом іншим релігійним громадам, переживали труднощі в придбанні ділянок землі.

Суперечка між конкуруючими православними церквами продовжується. Держкомітет у справах релігій, хоча й прихильно ставиться до ідеї об'єднаної, незалежної Православної Церкви в країні, у своїх відносинах з різними православними церквами зберігає нейтралітет. Православна Церква Київського Патріархату і Греко-Католицька Церква скаржилися на переслідування з боку місцевих органів влади в переважно російськомовному східному регіоні країни, у той час як Православна Церква Московського Патріархату скаржилась, що місцеві органи влади ігнорували захоплення її церков греко-католиками в західному регіоні.

Уряд взагалі дозволяв релігійним організаціям засновувати храми (місця для молитви) і навчати духовництво. Уряд продовжив сприяти будівництву церков через виділення ділянок землі для нових будов і через повернення релігійних будівель їхнім законним власникам.

Представники Української Автокефальної Православної Церкви наводили випадки труднощів у проведенні релігійних служб для солдатів і необхідність одержувати згоду на пастирську діяльність у в'язницях у в'язничних капеланів Московського Патріархату.

Члени численних громад зіткнулися з труднощами, маючи справу з Київською міською адміністрацією щодо одержання дозволів на землю і дозволів на будівництво; ця проблема не обмежується суто релігійними общинами.

Представники єврейської громади у Полтаві скаржилися, що, незважаючи на допомогу від національних органів влади, мер Полтави відмовляється виконати їхнє звернення про набуття власності для синагоги.

Закон обмежує діяльність некорінних, базованих в інших державах, релігійних організацій (під «корінними релігіями» розуміється православ'я, греко-католицизм і юдаїзм), і встановлює вузькі рамки для припустимих видів діяльності членів духовництва, проповідників, викладачів та інших іноземних громадян – представників релігійних організацій, базованих в інших державах. Вони можуть проповідувати, виконувати релігійні таїнства чи практикувати іншу церковну діяльність «тільки в тих релігійних організаціях, які запросили їх в Україну і з офіційного дозволу державного органу, який зареєстрував статuti відповідної релігійної організації». Однак, практично уряд не використовував цей закон, щоб значно обмежити діяльність некорінних релігійних організацій. Не було повідомлень про те, що іноземні релігійні працівники некорінних релігій зустрічалися з труднощами в одержанні віз чи проведенні їхньої діяльності протягом року.

Офіційно заборонено включати навчання релігії в навчальний план державної школи. Школи, які організуються релігійними громадами, можуть включати і включають релігійну освіту у позакласну роботу. У 2001 році уряд розпочав спробу впровадити курс «Основ християнської етики» у школах. Хоча єврейські лідери в країні підтримують навчання етики і громадянської освіти у школі, вони наполягають на позаконфесійному підході до цього навчання.

Значна кількість високопоставлених посадових осіб взяла участь у вшануванні пам'яті загиблих під час масових вбивств в Бабиному Яру, одного з найсерйозніших нацистських злочинів Голокосту, події, яку уряд вшановує кожного вересня.

Уряд продовжував повертати власність, конфісковану у релігійних громадах за радянських часів. Однак, не всі організації розцінюють темпи повернення як задовільні, і у всіх провідних релігійних організацій все ще

залишаються невиконані вимоги щодо повернення. У 2001 році уряд закінчив повернення значної кількості головних релігійних будівель для використання головними православними церквами в Україні. За інформацією Державного комітету у справах релігій, протягом 2002 року держава передала у власність 187 будівель, які були спочатку збудовані як храми релігійних громад, загальною кількістю 8776 від проголошення незалежності в 1991 році. Крім того, протягом року релігійні громади одержали у власність 358 приміщень (тобто будівель чи частин будівель), перетворених у храми, та інші 524 релігійні будівлі, що не були призначені для релігійної служби, на кшталт колишніх релігійних шкіл, лікарень, і місць проживання церковних діячів, загальною кількістю 2388 і 1313 відповідно від часу проголошення незалежності. Змагання між громадами за особливі будівлі ускладнило проблему реституції, як для певних християнських, так і для деяких єврейських громад. Деякі організації стверджували, що реституція взагалі просувається задовільно, хоча могло бути зроблено більше, у той час як інші, які не одержали власності, повідомляли про брак поступу. Повільні темпи повернення, серед інших причин, є відображенням важкого економічного стану країни, що сильно обмежує фонди, доступні для переселення тих, хто перебуває у зайнятій релігійній власності. 27 вересня Кабінет Міністрів схвалив план дій, розроблений у відповідності до указу Президента Кучми, щодо повернення релігійним організаціям культового майна, яке вони колись мали.

Березневі парламентські вибори, під час яких окремі священики різних православних церков були обвинувачені в підтримці певних політичних партій чи кандидатів у своїх проповідях, мали негативний вплив на міжправославні стосунки, які і так знаходяться в напруженні.

Суперечки довкола встановлення хрестів на єврейських цвинтарях у Самборі і Києві залишилися невирішеними. У 2000 році у Самборі, Львівської області, місцева єврейська громада розпочала будівництво меморіального парку (з іноземною допомогою) на ділянці старого єврейського цвинтаря, яка була ареною нацистських злочинів. Націоналісти спорудили хрести на цій же ділянці з тим, щоб вшанувати християнські жертви нацистського терору, які були поховані у братській могилі на цій же ділянці. Хоча організатори меморіалу підтримували визнання всіх груп, які постраждали на самбірській землі, вони виступили проти використання християнських релігійних символів на землі єврейського цвинтаря. У той же час місцеві націоналісти залишилися негативно налаштованими проти використання єврейських символів чи іврути на меморіалі. Єврейські і греко-католицькі лідери втрутилися в спробі знайти вирішення суперечки. Незважаючи на пропозицію іноземних спонсорів меморіалу перемістити хрести на іншу ділянку за їхні кошти, лідери місцевих органів влади усе ще не розв'язали цей конфлікт на кінець року. Місцеві посадові особи в Володимир-Волинському, Західна Україна, зберегли дозвіл на спорудження житлового будинку на ділянці старого єврейського цвинтаря, незважаючи на рішення суду від 17 грудня, щодо зупинки будівництва.

Деякі ультранационалістичні групи і газети продовжували видавати і поширювати антисемітські брошури. Антисемітські публікації також завозилися з Росії і поширювалися без необхідної державної ліцензії. Прокуратура попередила деякі видання щодо публікацій антисемітських матеріалів. Лідери єврейської громади вітали зміни у редакційних штатах газет «Вечірній Київ» і «За вільну Україну» наприкінці 2000 року. За нових редакторів ці газети, що були серед головних кривдників, які публікували антисемітські статті, припинили таку діяльність. Хоча антисемітські насильницькі дії не є звичайними, напад на Велику Київську синагогу у квітні нетверезими молодиками після футбольного матчу став джерелом занепокоєння єврейської спільноти. Однак, протягом року не сталося жодних інших нападів на синагогу, і більшість оглядачів вважають, що квітневий інцидент не був заздалегідь спланований.

Євангелістські християнські місіонери повідомляли про деякі випадки соціальної дискримінації проти членів їхніх церков, на кшталт громадської критики за зраду рідних релігій, хоча не було жодних повідомлень про переслідування.

Для більш детального огляду звертайтеся до Міжнародного звіту Держдепартаменту США 2002 року про свободу релігії.

Г. Свобода пересування в межах держави, міжнародні подорожі та репатріація

Ці права передбачено Конституцією і влада загалом, хоча і з деякими обмеженнями, поважає їх на практиці. До листопада 2001 року система прописки – загальнонаціональна вимога реєстрації на місці праці і прописки за місцем проживання для того, щоб мати право на доступ до соціальних послуг – залишалася чинною. Доступ до деяких соціальних послуг був обмежений місцем, де особа була зареєстрована. Уряд до кінця року все ще не здійснив заміну її інформаційним реєстром, і хоча штрафи за проживання більше не застосовувалися, на кінець року була недоступна інформація для того, щоб визначити, чи мали особи, які не були зареєстровані, доступ до соціальних послуг, у яких їм відмовляли попередньо. Поліція також безпідставно затримувала людей під час поширених перевірок документів і оглядів транспортних засобів (див. Розділ 1.д. і 2.б.).

Громадяни, які хотіли виїхати за кордон, загалом могли робити це вільно. Громадянам, які мають намір виїхати на постійне проживання до іншої країни, потрібні виїзні візи, але не було ніяких повідомлень протягом року про випадки, коли громадянам відмовили у виїзних візах. Влада може відмовити у видачі закордонного паспорта особам, які мали доступ до державних секретів, але таку відмову можна оскаржити.

Нова редакція Закону «Про громадянство», прийнята у 2001 році, надає право на громадянство всім особам, які народилися чи проживали в країні перед проголошенням незалежності та їхнім нащадкам, які проживали

поза країною станом на 13 листопада 1991 року. Подвійне громадянство не визнається. Відповідно до нової редакції Закону «Про громадянство», біженці можуть здобути громадянство, якщо вони легально прожили в країні протягом 3 років (замість 5 років для інших іноземців) і можуть спілкуватися українською мовою. Крім того, біженці не повинні формально виходити з громадянства їхньої рідної країни, якщо тільки уряд не підписав певну угоду з цією країною про обов'язковість такої процедури. Вони повинні тільки повідомити органи влади щодо їхньої відмови від іноземного громадянства. З часу проголошення незалежності більш ніж 1,5 мільйона українців повернулося в країну, тоді як більш ніж 1 мільйон осіб, переважно етнічні росіяни, залишили країну.

Уряд не підтримав програму із залученням закордонних коштів для полегшення переїзду до України деяких емігрантів, що переселяються в якості біженців. Однак більш ніж 260 000 кримських татар повернулися з вигнання, переважно з Центральної Азії, до Криму. Зміни до закону 1991 року «Про громадянство України» полегшили набуття громадянства кримськими татарами, які були депортованими жертвами політичного переслідування. Зміни передбачали відмову від таких вимог як проживання і знання мови. За повідомленнями Верховного Комісара ООН у справах біженців, приблизно 98 відсотків кримських татар набули громадянства України. Кримськотатарські лідери нарікали на те, що їхня спільнота не отримує належної допомоги у переселенні, і що складна процедура набуття громадянства позбавила раніше багатьох з них права на участь у виборах і приватизації землі та державного майна.

У серпні 2001 року набув чинності переглянутий Закон про біженців. Він передбачає надання статусу біженця і притулку відповідно до Конвенції ООН 1951 року щодо статусу біженців і його Протоколу 1967 року, які були ратифіковані Україною 10 січня. Новий закон визначає поводження з біженцями і надає біженцям право на усі послуги, надані громадянам. Він також продовжує термін статусу біженця з 3 місяців до 1 року. Уряд співпрацює з Верховним Комісаром ООН у справах біженців та іншими гуманітарними організаціями, які допомагають біженцям; однак, Верховний Комісар ООН у справах біженців і організації захисту біженців повідомили, що на практиці Уряд взагалі не розглядав заяви про статус біженця на регулярній основі до середини року. Закон про біженців перевів Держдепартамент у справах національностей і міграції у розряд Держкомітету і передав повноваження щодо винесення рішення про статус біженця від місцевих відділень колишнього Департаменту до Комітету. Однак, закон не описав механізм винесення таких рішень цим новим органом. Кількість осіб, яким протягом року було надано статус біженця, значно зменшилася. Переважно через процедурні зміни, за повідомленням Верховного Комісара ООН у справах біженців, протягом року статус біженця було надано тільки двом особам. Було прийнято рішення надати статус біженця всім афганцям, які прибули до країни до 1995 року. За новою редакцією Закону про громадянство, юридично зареєстровані біженці можуть просити надання їм громадянства після 3 років постійного проживання. На 1 липня, за статистикою газети «Урядовий кур'єр», офіційний статус біженця мали 2961 осіб. Відповідно до закону «Про біженців», біженці мають право на матеріальну допомогу. Кабінет Міністрів передбачає в національному бюджеті кошти на виплату пенсій біженцям і невеликої допомоги біженцям-злидарям, плюс на оплату за перевезення до центру біженців. Центри прийому біженців діяли у Вінниці і Одесі.

За інформацією Держкомітету у справах національностей і міграції, уряд проводить політику надання права на отримання притулку в Україні як у першій країні прибуття, але протягом року не було доступно жодних даних про кількість осіб, яким надано статус притулку як у першій країні прибуття.

За повідомленнями, випадки переслідування міліцією окремих категорій біженців зберігалися протягом року. Верховний Комісар ООН у справах біженців випустив карти соціального забезпечення особам, визнаним біженцями. Демонстрація цієї карти правоохоронним органам, за повідомленнями, призвела до деякого скорочення випадків переслідування, хоча ця процедура не допомогла значній кількості осіб, яких не визнано в якості біженців. З 2001 року Верховний Комісар ООН у справах біженців розпочав проводити семінари-тренінги для міліції з метою запобігання подальшим переслідуванням.

Протягом року не було ніяких повідомлень щодо примусового повернення осіб до країни, в якій вони побоювалися переслідування.

Розділ 3

Дотримання політичних прав: право громадян змінити владу

Конституція надає громадянам право мирно змінювати свій уряд шляхом періодичних виборів. ОБСЄ під час березневих парламентських виборів відзначила деякі покращення, однак суттєві недоліки зберігалися.

Конституція надає загальне право голосу громадянам, яким виповнилося 18 років на час виборів, і передбачає вибори до Парламенту кожні 4 роки та вибори Президента кожні 5 років. У березні пройшли парламентські вибори. Останні президентські вибори було проведено у жовтні і листопаді 1999 року. Покращення, відзначені спостережною місією ОБСЄ під час березневих парламентських виборів, включають новий Закон про вибори, який врахував міжнародні рекомендації і рекомендації громадянського суспільства, залученого у виборчий процес. Наприклад, значне спостереження НУО, що наглядали за передвиборчими і виборчими процесами і проводили опитування на виході з виборчої дільниці («exit poll»), допомогло покращити виборчий процес. Однак, загальна атмосфера недовіри оповивала передвиборче доквілля завдяки таким факторам як неналежне застосування юридичних рамок, незаконне втручання влади у виборчий процес і

зловживання адміністративним ресурсом, включаючи, нібито, тиск на державних службовців з тим, щоб голосувати за певних кандидатів. Висвітлення в пресі мало сильний дисбаланс і кандидати від опозиції не мали рівного доступу до електронних засобів інформації. Уряд не вживав активних заходів для того, щоб гарантувати однакові правила гри для всіх політичних партій. Посадові особи не вживали заходів для того, щоб приборкати широко розповсюджене і відкрите зловживання владою, в тому числі використання урядових посад і засобів, до надання несправедливої переваги деяким партіям. За повідомленням ОБСЄ, списки виборця були невідповідними і містили застарілу інформацію, включаючи виборців, які переїхали до інших районів чи залишили країну, а також померлих осіб, чиї імена залишалися в списках виборців. Під час парламентських виборів надходили численні повідомлення, що уряд покладався на місцеву і регіональну владу для тиску на виборців на підтримку пропрезидентських партій. Влада також використовувала адміністративні ресурси для підтримки заходів кампанії пропрезидентського блоку. ОБСЄ відзначила «дивний» контраст між пропорційним голосуванням за списками і результатами в мажоритарних округах. Експерти з виборів розглядають волевиявлення в мажоритарних виборчих округах, як легше кероване, ніж вибори за списками партій. Під час проведення кампаній мали місце багато випадків переслідування, і, як на попередніх виборах, кандидати від опозиції скаржилися на порушення процедур при голосуванні, брак доступу до ЗМІ і урядовий тиск на користь пропрезидентських кандидатів. 27 лютого міліція провела рейд на київський виборчий офіс Олесея Донія, кандидата до парламенту у Києві і голови молодіжного крила Блоку Юлії Тимошенко. За повідомленням активістів цього блоку, міліція обшукала офіс, конфіскувала списки прихильників Донія, погрозувала одному прихильнику арештом і зажадала, щоб 20 інших прихильників прибули до відділення міліції для допиту. Доній скаржився, що рейд був призначений для тиску на Блок Юлії Тимошенко і його власних прихильників.

Деякі випадки насильства, включаючи одне убивство, що сталися у передвиборчий період, можливо, мали політичні мотиви (див. Розділ 1.г.). 29 березня, за день перед виборами, невідомі злочинці застрелили Миколу Шкрібляка, заступника губернатора Івано-Франківської області, на сходах у під'їзді його будинку. Шкрібляк був кандидатом у депутати Верховної Ради від соціал-демократичної партії України (об'єднаної). 2 березня, за повідомленнями парламентаря Валентина Зубова, під час його перебування в Донецькій області невідомі напали на нього і обласного лідера «Батьківщини» Анатолія Ткаченка. Нападники, як стверджує Зубов, захопили графік відвідування Тимошенко Донецької області 5-6 березня. Виборчий штаб Тимошенко в Донецькій області обвинуватив у нападі агентів служб безпеки. 9 квітня місцева виборча комісія визнала результати виборів недійсними, які, однак, Центральна виборча комісія (ЦВК) і суди, пізніше повторно визнали дійсними. Розслідування убивства на кінець року тривало.

Колишній голова слідчої комісії Верховної Ради у справі Гонгадзе Олександр Жир, здавалося, втратив можливість на своє переобрання через неналежне застосування виборчих норм і маніпуляцію судовою владою. Жир показав відзнятий на відео матеріал, що, очевидно, зображує зустріч 8 квітня між заступником глави облдержадміністрації в Дніпропетровській області Віталієм Рудніченком і керівниками усіх виборчих комісій на виборчій дільниці Жира. Заступник глави облдержадміністрації диктував керівникам усіх виборчих комісій на виборчій дільниці Жира, які «правильні» результати виборів повинні бути у виборців Жира. Під час виборів Жир стверджував існування подвійних протоколів у восьми виборчих дільницях. Хоча Верховний Суд підтвердив обман, ЦВК не здійснював подальшого розслідування цієї справи. На довиборах 14 липня виборча влада зняла кандидатуру Жирю за день до виборів, базуючись на рішеннях суду про те, що він був причетний до неналежних витрат під час кампанії. Вибір часу зняття посилив враження його політичної мотивації.

НУО Комітет Виборців України (КВУ) свідчила про урядове втручання на довиборах 14 липня на три вільні місця. КВУ також скаржився що урядове втручання і масові порушення повторювались під час виборів мера у Кіровограді 9 червня.

Спостерігач КВУ на виборах Олександр Олійник зник після березневих виборів. Розслідування його зникнення тривало на кінець року. (див. Розділ 1.б.).

Процес голосування у зв'язку з референдумом щодо внесення змін до Конституції у квітні 2000 року, які б розширили президентські повноваження, проводився загалом вільно і чесно, однак були деякі серйозні проблеми, що включали незбалансоване висвітлення у ЗМІ і неналежне залучення державних посадових осіб у проведення голосування у впливі на виборців на користь Президента Кучми і, нібито, маніпуляції результатами голосування. Однак, більшість оглядачів вважали, що результат референдуму загалом відображає волю народу.

Міжнародні спостерігачі відзначали порушення процедури у день виборів під час президентських виборів 1999 року, при тому, що більш численні і серйозні порушення мали місце у другому турі голосування. Представник Парламентської Асамблеї Ради Європи оголосив, що вибори були «далекими від чесних і демократичних». Однак спостерігачі вважають, що було мало ймовірно, щоб ці проблеми значно змінили кінцевий результат виборів, з огляду на 18-відсотковий розрив на користь Президента Кучми.

Жінки посідають 23 з 450 місць у Верховній Раді, проти 37 у Верховній раді минулого скликання. Жодна жінка не обіймає міністерської посади. З 18 членів Конституційного Суду двоє жінок-суддів. Відповідно до статистики Державного комітету сім'ї та молоді, жінки складають приблизно 10 відсотків депутатів органів місцевого самоврядування.

Євреї добре представлені серед політичної еліти і посідають кілька місць у парламенті. Представництво кримських татар в місцевих і обласних радах зросло. Кримські татари мали третє за кількістю представництво у Верховній Раді Криму, значною мірою завдяки Закону про громадянство, що збільшив кількість виборців від

кримсько-татарської спільноти.

Розділ 4

Ставлення влади до міжнародних та неурядових перевірок за заявами про порушення прав людини

Існує широке розмаїття внутрішніх і міжнародних правозахисних організацій, які, загалом, працюють без обмежень з боку уряду, розслідуючи і публікуючи свої результати щодо справ, які стосуються прав людини. Однак, з'являлись достовірні повідомлення про те, що СБУ наглядає за НУО, задіяними в позапартійній політичній діяльності під час президентської виборчої кампанії 1999 року (див. Розділ 3). Державні посадові особи часто співпрацювали з НУО і прислухались до їхньої думки. Проте правозахисні групи стверджують, що вони й далі наштовхуються на труднощі при вивченні умов утримання у місцях позбавлення волі та розслідуванні випадків знущання з військовослужбовців строкової служби в армії, що становить серйозну проблему у царині прав людини (див. Розділ 1в).

Уповноважений Верховної Ради з прав людини (омбудсман) є незалежною посадовою особою, що діє в сфері захисту прав людини. У 1998 році парламент обрав першого Уповноваженого, який обирається на 5-річний термін і, в принципі, закон наділяє його дуже широкими повноваженнями. Закон надає Уповноваженому право на прийом без жодних обмежень та без будь-якого попередження будь-якою державною посадовою особою, в тому числі Президентом; необмежений доступ до державних установ; а також нагляд за виконанням підписаних Україною договорів та угод про права людини, учасниками яких є країна. Однак закон не передбачає жодного покарання для тих, хто чинить Уповноваженому перешкоди у розслідуванні, ні створення відповідного виконавчого органу Уповноваженого. Закон вимагає, щоб влада внесла зміни та доповнення до існуючих законів для того, щоб забезпечити юридичні рамки дії Секретаріату Уповноваженого, однак, хоча Уповноважений відзначала брак ефективних механізмів для захисту прав людини в листопаді 2000 року, жодних змін не було впроваджено до кінця року. Усі громадяни та особи, що у даний час мешкають у країні, можуть звертатися зі скаргами до Уповноваженого. Уповноважений також виступає посередником між громадянами та Конституційним Судом, оскільки громадяни не можуть безпосередньо звертатися до Конституційного Суду (див. Розділ 1.г.).

Секретаріат Уповноваженого повідомив, що ним протягом року одержано більш, ніж 63 000 листів і запитів від осіб. В секретаріаті працює приблизно 90 штатних співробітників і сумісників, проте, як стверджує Уповноважений, недостатнє фінансування офісу продовжує стримувати його діяльність. Уповноважений продовжувала протягом року вважати боротьбу з торгівлею людьми (див. Розділ 6.г.) і поліпшення умов в місцях позбавлення волі (див. Розділ 1.в.) головними пріоритетами своєї діяльності.

17 грудня Президент підписав Закон про ратифікацію Протоколу №13 Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини. Верховна Рада ратифікувала Протокол 28 листопада.

Громадяни мають право звертатися зі скаргами щодо порушення прав людини до Європейського суду з прав людини у Страсбурзі про можливі порушення Європейської конвенції. З 1997 року до Суду було подано приблизно 4000 скарг. За заявами українців минулого року було визнано прийнятними 10 рішень, у 8 з яких було визнано наявність грубих порушень прав людини, а в одному – часткового порушення. Ще в одному випадку суд визнав, що позивач був позбавлений права на об'єктивний судовий розгляд в Україні.

Розділ 5

Дискримінація за расовою ознакою, статтю, релігією, фізичними вадами, мовою або за соціальним станом

Конституція забороняє дискримінацію за расою, статтю та іншими ознаками. Але, частково внаслідок відсутності ефективної судової системи, влада не забезпечує ефективного виконання цих положень.

Жінки

Повідомлення свідчать про поширення насильства проти жінок. Незважаючи на те, що за статистичними даними Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй, за останні роки зменшилася кількість зафіксованих зґвалтувань і спроб зґвалтувань, опитування свідчать про те, що більшість випадків зґвалтувань та інших форм фізичного насильства залишаються прихованими. За даними останніх опитувань, проведених жіночими організаціями, протягом життя від 10 до 15 відсотків жінок ставали жертвами зґвалтування, а 25 відсотків піддавалися фізичному насильству. Міжнародна Гельсінкська Федерація Прав Людини, повідомила у 2000 році, що 20 відсотків жінок у віці від 17 до 21 року зустрічалися зі спробами зґвалтування. У 2001 році було порушено 1051 справу про зґвалтування за статтею 117 старого Кримінального кодексу і 152 за новим Кримінальним кодексом. Інформація щодо вироків не була доступною. Погане поводження з дружиною є також незаконним, але органи влади часто схиляють жінок забирати заяви проти своїх чоловіків. Кримінальний кодекс передбачає кримінальну відповідальність за зґвалтування та «примус матеріально залежної особи до статевих стосунків», що дає можливість для притягнення до відповідальності за подружнє зґвалтування. Офіційна

статистика по кримінальних переслідуваннях за побиття дружини чи середня кількість вироків не була доступною. Однак, Інститут соціологічних досліджень повідомив у вересні 2000 року, що 12 відсотків жінок молодше 28 років були жертвами «домашнього» насильства.

Незважаючи на спроби правозахисних груп привернути увагу до насильства проти жінок, ця проблема не знаходить широкого висвітлення у засобах масової інформації. Дуже мало державних «гарячих» ліній, притулків або інших форм практичної допомоги жертвам насильства. Миська влада м. Києва фінансує єдиний притулок в країні, який фінансується миською владою. Неурядові організації спробували надавати послуги скривдженим жінкам через створення жіночих центрів підтримки в сімох містах (див. Розділ 6.д).

Країна є значним джерелом і транзитною державою торгівлі жінками за кордон для сексуальної експлуатації (див. розділ 6.д).

За повідомленнями жіночих організацій, широко розповсюджені сексуальні домагання за місцем роботи, в тому числі випадки примусу до статевих стосунків. Крім закону, який забороняє примус «матеріально залежної особи» до статевих стосунків (тобто за місцем роботи), юридичні засоби проти таких посягань є невідповідними. Не було ніяких статистичних даних про судові переслідування за сексуальні домагання протягом року.

Трудове законодавство передбачає рівноправність між чоловіками і жінками, в тому числі однакову платню за однакову роботу, і цей принцип загалом дотримується. Але економічна криза останнього десятиліття непропорційно вдарила по жінках. Вірогідність скорочення для жінок набагато вища, ніж для чоловіків. На початку 2001 року, відповідно до інформації Держкомітету статистики, загальне безробіття складало 3,7 відсотки, а жінки становили від 65 до 70 відсотків безробітних. Галузі промисловості, в яких переважно працюють жінки, є також галузями з відносно найнижчою зарплатою і найбільш імовірно враженими проблемою затримки заробітної плати. Згідно з інформацією Державного Комітету у справах сім'ї та молоді, зарплата жінок на 27% нижча, ніж зарплата чоловіків.

Конституція та законодавство про охорону материнства і дитинства забороняють жінкам займатися працею, яка небезпечна для їхнього здоров'я, наприклад, такою, в якій потрібно піднімати тягарі. Однак, незважаючи на запровадження урядової програми боротьби з небезпечкою на роботі, ці закони продовжують виконуватися погано. За підрахунками Міністерства праці, на кінець 2001 року на небезпечних роботах було зайнято 619 000 жінок, тобто на 7,7 відсотків менше, ніж у 2000 році. Багато правозахисників, які працюють у галузі захисту прав жінок, висловлюють занепокоєння тим, що цей припис може бути використано для того, щоб перекрити жінкам доступ до найвище оплачуваних робітничих спеціальностей. За законом, вагітні жінки та матері з малими дітьми користуються оплачуваними декретними відпустками до досягнення дітьми 3-річного віку. Однак унаслідок цієї пільги нерідко роботодавці не зацікавлені приймати жінок на відповідальні посади або залучати до перспективних, у плані кар'єри, робіт. І все ж таки, за даними Програми розвитку ООН, Україна – єдина країна, де жінки на робочих місцях кількісно переважають чоловіків.

Незначна кількість жінок досягла найвищих керівних посад у державному та приватному секторі. За бізнес-опитуванням, проведеним у березні 2000 року, жінки становлять половину працівників приватного сектору, 30 відсотків власників малих приватних підприємств і ведуть 13 відсотків великого та середнього бізнесу. За урядовими статистичними даними на кінець 2000 року 72,7 відсотків з 1 825 000 чиновників складають жінки, у тому числі, 52,2 відсотки керівних посад. Проте, жінки обіймають лише 8,3 відсотки посад найвищої «першої» категорії в органах влади. (Ці дані не включають «силові відомства»: Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ та СБУ, у яких набагато більше чоловіків обіймають посади всіх рівнів).

Можливості в плані освіти для жінок загалом були і залишаються рівними з можливостями чоловіків. Однак уряд обмежив кількість жінок, які можуть отримати освіту військового офіцера, 20 відсотками від загальної кількості прийнятих студентів. На додаток, збройні сили обмежили роль жінок виконанням певних функцій, що обмежило їхні шанси у просуванні по службі і підвищенні кваліфікації. Жінки в збройних силах, загалом, займають низькооплачувані, рутинні посади.

Діти

Захист прав дітей – офіційна позиція держави, але глибока економічна криза дуже обмежує здатність держави забезпечити ці права. Існує дуже небагато урядових агентств та НУО, які б наполегливо відстоювали права дітей, незважаючи на те, що Уповноважений з прав людини неодноразово висловлювала переконання у необхідності таких органів. У травні 2001 року набув чинності Закон «Про охорону дитинства» з тим, щоб ввести країну в русло встановлених ООН стандартів щодо дитячої безпеки і якості життя. У 2002 році до законодавства про захист сім'ї та дитини було внесено поправки з метою врегулювання питань, які стосуються захисту дітей-біженців і надання фінансової допомоги нужденним сім'ям, проте на кінець року ще рано робити висновок про їхню практичну ефективність.

Безкоштовна загальна освіта є обов'язковою до 15-річного віку. Проте, в результаті гострої бюджетної скрути стан державної системи освіти погіршився. Вчителі отримували зарплату протягом року регулярно, але інших грошових виплат, належних їм, в деяких місцевостях не виплачували. Дедалі більше дітей з незаможних сімей кидають школу, і постала проблема неписьменності, яка раніше зустрічалася надзвичайно рідко. З приблизно 6,5 мільйонів школярів, 3,2 мільйона становили дівчата, а 3,3 мільйона – хлопці. Офіційна статистика щодо статево-вікового складу дітей шкільного віку, які відвідують школу, не була доступною на кінець

року. Однак, за інформацією підтримуваної фінансово Міністерством освіти організації «Всеобуч», більше ніж 8000 дітей шкільного віку не відвідували школу. Статистичні дані, що їх оприлюднив у червні Державний комітет у справах сім'ї та молоді, свідчать, що 10,7 млн. дітей віком до 18 років, у тому числі 456 тис. дітей віком від 7 до 17 років, працювало. З цих останніх 87 тис. мали від 7 до 12 років, тобто належали до найуразливішої вікової групи. Всеукраїнський комітет захисту дітей звертає увагу на те, що отримання шкільної освіти стає проблематичним для сільського населення. Продовжується зростання насильства та злочинності як у школі, так і поза її межами, особливо у сумнозвісних професійно-технічних училищах. Уряд ігнорує ці проблеми.

Медична допомога надається на рівних умовах хлопчикам і дівчаткам, але внаслідок економічних проблем погіршився загальний стан системи охорони здоров'я.

Погане поводження з дітьми є проблемою, хоча останні статистичні дані про його поширення відсутні. В жовтні 2000 року дослідження ЮНІСЕФ виявило, що 38 відсотків опитаних дітей зазнало якоїсь форми насильства. У 1997 році Всеукраїнський комітет захисту дітей оприлюднив результати дослідження, згідно з яким кожна п'ята або шоста дитина незалежно від статі віком до 18 років потерпає від сексуальних домагань (в тому числі кожна третя дівчинка), а кожна десята дівчинка стає жертвою звалтування. Хоча статистика недоступна, вживання наркотиків і дитяча проституція широко поширені і їм протягом року приділялася значна увага ЗМІ. Було створено кілька благодійних організацій для допомоги цим дітям, але вони не здатні розв'язати цю проблему. У 2001 році 45 осіб було засуджено за звалтування дітей і ще 191 – за розбещення неповнолітніх. Наприкінці звітнього року ще рано говорити, наскільки прийняття нового кримінального кодексу у вересні 2001 року вплинуло на кількість подібних випадків.

Торгівля дітьми становить серйозну проблему (див. Розділ 6.д.).

Залишається високою кількість безпритульних дітей, які, як правило, втікають від поганих умов у дитячих будинках або у неблагополучних сім'ях. За даними з прес-релізу Міністерства внутрішніх справ, зареєстровано 100 000 безпритульних дітей, з яких 14 відсоткам ще не виповнилося 7 років. Як повідомляє Комітет у справах сім'ї та молоді, за цей рік виявлено 2600 безпритульних дітей. Погіршення умов у державних дитячих будинках спонукало уряд заохочувати сім'ї брати опіку над сиротами та сприяти створенню приватних дитячих будинків, які діють під наглядом органів влади. У даний час діє 75 таких будинків, в яких перебуває приблизно 800 дітей.

Особи з особливими потребами (інваліди)

Законодавство забороняє дискримінацію осіб з особливими потребами, однак держава проводить мало програм, спрямованих на розширення можливостей для таких осіб. Офіційний рівень зайнятості інвалідів на державних підприємствах не вивчався. Існує лише п'ять спеціальних професійно-технічних шкіл для осіб з особливими потребами. В результаті, за інформацією однієї НУО, близько 7000 дітей з особливими потребами одержали неповну середню освіту. Організації захисту осіб з особливими потребами стверджують, що має місце соціальна дискримінація щодо таких осіб. Намагаючись поліпшити ставлення суспільства до людей з особливими потребами, уряд доклав значних зусиль для популяризації досягнень спортсменів-інвалідів, що брали участь у міжнародних змаганнях, зокрема у зимових параолімпійських іграх, які відбулися у березні.

Законодавство вимагає забезпечення пристосувань для доступу осіб з особливими потребами до будинків і інших громадських установ, однак, ця вимога закону виконується дуже слабо.

Національні, расові, етнічні меншини

Дедалі помітнішою проблемою стають утиски расових меншин. Міліція систематично затримує без будь-яких на те підстав темношкірих осіб для перевірки документів, хоча у іноземців із країн Європи документи перевіряють рідко (див. Розділ 1.г). Незважаючи на те, що влада, коли її увагу привертають до подібних інцидентів, притягує винних до дисциплінарної відповідальності, така практика залишається типовою. Більше того, почастишали випадки застосування сили до вихідців з Азії та Африки за расовими мотивами. Представники цих груп стверджують, що міліція зазвичай ігнорує і навіть провокує акти насильства, спрямовані проти них.

Роми зазнають значної соціальної дискримінації. За даними опитувань громадської думки, нетерпимість до ромів більша, ніж до будь-яких інших етнічних груп. Роми продовжували зазнавали насильства та утисків з боку міліції (див. Розділ 1.в). 11 вересня в одному з сіл Одеської області під час бійки між місцевими ромами і групою молоді загинуло двоє молодих хлопців не-ромів. Мешканці села після цього підпалили 10 ромських будинків. Селяни розповідали у телевізійному інтерв'ю, що хлопці, які влаштували бійку, не поділили наркотики. П'ятеро молодих ромів через кілька тижнів після інциденту здалися до міліції. Місцева влада тимчасово викликала спеціалізовані загони міліції, для збереження громадського спокою, проте подальших повідомлень про випадки насильства не було.

Конституція гарантує «вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України». Це положення базується на Законі 1992 року «Про національні меншини в Україні», який сприяв відверненню міжнаціональних конфліктів, оскільки він дозволяв кожному громадянину спілкуватися рідною мовою в особистих справах і дозволяв національним меншинам відкривати свої школи. Проте, деякі проросійські організації у східних областях скаржилися на розширення вжитку української мови в школах і засобах масової інформації. Вони скаржаться, що при вступі до вищих навчальних закладів їхні діти перебувають у програшному

становищі, оскільки всі абітурієнти повинні скласти іспит з української мови. За офіційною статистикою в країні діє 16 532 шкіл з українською, 2 215 шкіл з російською, 97 – з румунською, 68 – з угорською, 9 – з молдавською, 10 – з кримськотатарською і 3 – з польською мовами навчання.

У Криму українська та кримськотатарська меншини небезпідставно скаржаться на дискримінацію з боку російської більшості і вимагають, щоб українська і кримськотатарська мови перебували в рівноправному становищі з російською. Однак, кримськотатарські лідери продовжували закликати до змін у виборчому законодавстві, що б дозволило їм досягти більшого представництва в кримському представницькому органі.

Уряд АР Крим, посилаючись на недостатні кошти, не погодився на прохання кримськотатарської громади про допомогу у відновленні їхньої культурної спадщини через татарськомовні видання і освітні заклади. Однак, центральні органи державної влади продовжували співпрацювати з Програмою ООН з розвитку (UNDP), Верховним Комісаром ООН у справах біженців, ОБСЄ та Міжнародною організацією з міграції щодо підтримки кримськотатарської громади. За інформацією Верховного Комісара ООН у справах біженців, 98 відсотків з 258 000 кримських татар, які повернулися в країну з вигнання в Центральній Азії, набули громадянства. Однак, кримськотатарські лідери скаржилися, що їхня громада не одержує відповідну допомогу в переселенні і що раніше чинний важкий процес набуття громадянства позбавив багатьох з них участі у виборах і права взяти участь у приватизації землі і державного майна (див. Розділ 2.г.).

Румуни продовжують вимагати університетського рівня освіти румунською мовою чи заснування румунськомовного технічного коледжу. В Чернівецькій області діє 86 шкіл з румунською мовою навчання.

Русини (рутени) продовжують вимагати статусу офіційної етнічної групи в країні. Представники русинської громади вимагали шкіл з русинською мовою викладання, кафедру русинської мови в Ужгородському університеті і включення русинів, як однієї з етнічних груп країни в перепис 2001 року. Перепис було проведено у грудні і жителям дозволяли називати будь-яку національність, яку вони бажали. За твердженням русинських лідерів, у країні проживає більш ніж 700 000 русинів.

Розділ 6

Права робітників

А. Право на створення об'єднань

Конституція передбачає право на вступ до профспілки «для захисту професійних, соціальних та економічних інтересів». Однак, хоча, у принципі, всі робітники і державні службовці (включаючи членів збройних сил) можуть вільно створювати профспілки, практично уряд перешкоджає певним категоріям робітників, наприклад, працівникам атомних електростанцій це робити. Згідно з Конституцією всі профспілки рівноправні і не вимагається дозволу влади на створення профспілки. Закон «Про об'єднання громадян» (до яких також віднесено і профспілки) говорить про невторчання владних структур у діяльність цих організацій і про право профспілок створювати федерації і входити до них на добровільних засадах. Функціонують як офіційні, так і незалежні профспілки.

16 січня набули чинності зміни до закону про профспілки. Ними було скасовано вимогу, згідно з якою профспілка, що претендує на статус всеукраїнської, повинна мати певну кількість членів. Проте зараз, згідно з ухваленими доповненнями, аби вважатися всеукраїнською, профспілці необхідно мати представництво у більш ніж половині загальної кількості адміністративних регіонів держави або у більш ніж половині тих регіонів, де зосереджено підприємства галузі, робітників якої вона об'єднує. Зміни і доповнення також дають профспілкам права юридичних осіб, що дозволяє їм набувати власності й відкривати банківські рахунки без необхідності реєстрації у Міністерстві юстиції. Змінений закон все ще вимагає від професійних спілок реєстрації для участі у колективних угодах чи управлінні фондами соціального страхування. Міністерство юстиції може відмовити у реєстрації тим профспілкам, які не відповідають наведеним вище вимогам.

На відміну від попередніх років, протягом звітного періоду не було повідомлень про те, що Міністерство юстиції відмовляється реєструвати профспілки, нелояльні до уряду, однак деякі незалежні профспілки, включно з Незалежною профспілкою гірників України (НПГУ), вирішили не реєструватися у Міністерстві юстиції, оскільки суд визнав, що вимога такої реєстрації є неконституційною. НПГУ повідомляє, що адміністрації шахт відмовляються визнавати її місцеві осередки і співпрацювати з ними на підставі того, що вона не зареєстрована у Міністерстві юстиції як загальнонаціональна. Зареєстрованими є усі відділення Федерації профспілок України, яка підтримує тісні зв'язки з урядом і є правонаступницею офіційних радянських профспілок, а також 14 незалежних об'єднань. Міжнародна організація праці (МОП) вважає, що український закон «Про профспілки, їхні права і гарантії діяльності» суперечить 87-й і 98-й Конвенціям МОП про свободу асоціацій, і Конституційний Суд відмінив обмежувальні положення. Проте Верховна Рада не змогла прийняти зміни і доповнення, які б привели закон у відповідність до рішення Конституційного Суду. Зараз МОП співпрацює з Верховною Радою у питанні розробки нового трудового законодавства.

Хоча ФПУ часто координує свою діяльність з урядом, вона продовжувала певний час діяти незалежно від уряду і захищати право робітників на страйк. ФПУ підтримала виступи представників деяких професій з вимогою виплати заборгованості по зарплаті. Однак, більшість профорганізацій ФПУ тісно співпрацюють з адміністрацією. Управління

підприємств також можуть вступати до ФПУ. У 1997 році керівництво ФПУ створило політичну партію, Всеукраїнську партію трудящих.

Незалежні профспілки становлять альтернативу офіційним профспілкам у багатьох галузях економіки. В Україні діє 80 зареєстрованих профспілок, 40 з яких приєдналися до ФПУ і 24 – нові. НППГУ, профспілки, що представляють пілотів, цивільних авіадиспетчерів, машиністів, працівників наземних служб цивільної авіації та інші профспілки, працюють незалежно або в межах однієї з трьох національних конфедерацій. Хоча точна кількість членів невідома, за оцінками, профспілки, що не приєдналися до ФПУ, налічують приблизно 3 мільйони членів, у той час як профспілки-члени ФПУ – 14,5 мільйонів членів. Незалежні профспілки безуспішно намагалися отримати частку величезної маси нерухомості та фондів колишніх радянських профспілок, особливо фонду соціального забезпечення, успадкованого з радянських часів, який традиційно контролюється профспілками, пов'язаними з ФПУ. Лідери незалежних профспілок також скаржилися, що представники держави прагнуть впливати на профспілкові голоси і тиснуть на її членів з тим, щоб вони повідомляли щодо діяльності профспілки. Лідери незалежних профспілок також повідомляють, що за ними постійно здійснюється спостереження правоохоронними органами.

Відповідно до інших положень закону, керівництво більше не зобов'язане надавати вільне приміщення і телефони профспілкам. Однак закон надає право профспілкам висловлюватись з приводу безпеки праці і розподілу недавно збудованого житла. Ці аспекти закону не оспорювалися.

Немає ніяких офіційних обмежень на право профспілок вступати до міжнародних профспілкових організацій. НППГУ є членом Федерації профспілок хіміків, енергетиків, гірників і некваліфікованих робітників.

Б. Право на колективне представництво та укладення колективних трудових договорів

Згідно із законом спільні комісії у складі працівників та представників управлінського складу мають вирішувати на рівні підприємства питання щодо розміру зарплатні, умов праці та прав і обов'язків керівництва.

Закон «Про колективні договори і угоди» надає право на переговори між підприємцями і профспілками про умови праці, перебиваючи, однак, сфери відповідальності, що часто перешкоджає процесу укладання колективного договору, і спосіб, у який закон «Про колективні договори і угоди» застосовується в процесі укладання трудового договору, створює перешкоди незалежним профспілкам і сприяє офіційним профспілкам (членам ФПУ). Більшість працівників не мають гадки, що вони не зобов'язані вступати до офіційної профспілки. Вихід з офіційної профспілки і перехід до незалежної – досить складна бюрократична процедура, і, як правило, не схвалюється керівництвом. Згідно з законом 1999 року «Про профспілки, їхні права і гарантії діяльності» незалежні профспілки також можуть бути легко усунуті від процесу укладання колективного договору на рівні підприємства. За старим законодавством, якщо декілька профспілок на підприємстві не досягають згоди про об'єднане представництво, більша профспілка (тобто ФПУ) представляє робітників у процесі укладання колективного договору. Ані закон 1999 року, ані січневі зміни і доповнення не змогли усунути цю проблему.

За погодженням з профспілками уряд встановлює розміри зарплатні в усіх галузях промисловості, запрошуючи на переговори представників усіх профспілок, у вигляді Генеральної колективної тарифної угоди, остання з яких була підписана у квітні 2001 року. Закон «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» передбачає створення арбітражної служби та Національної служби посередництва та примирення для посередництва у трудових спорах. За офіційною статистикою, служба протягом 2001 року вирішила 264 з 554 трудових спорів. Закон «Про колективні трудові договори і угоди» забороняє антипрофспілкову дискримінацію. За законом, спори щодо дискримінації, що стосуються профспілок, яких усунуто від участі в колективному договорі, повинні вирішуватися в судовому порядку. Траплялися випадки, коли такі спори не було розв'язано з позиції справедливості і рівноправності.

Конституція передбачає право на вступ до профспілки «для захисту професійних, соціальних та економічних інтересів», але зазначає, що страйки не повинні загрожувати національній безпеці, функціонуванню системи охорони здоров'я та правам і свободам інших громадян. Закон забороняє страйки, які створюють небезпеку для життя та здоров'я інших людей, загрозу довкіллю чи перешкоди для здійснення рятувальних операцій під час стихійних лих і катастроф або проведення протиепідемічних заходів. Закон не заперечує можливості проведення страйків з висуненням політичних вимог, але забороняє акції, метою яких є повалення конституційного ладу, зміна державних кордонів чи адміністративного поділу країни, а також страйки, у мотивах проведення яких простежується зазіхання на права інших осіб. Забороняється страйкувати працівникам прокуратури та суду, військовослужбовцям збройних сил, працівникам служби безпеки та правоохоронних органів, а також державним службовцям. Закон дозволяє страйкувати робітникам підприємств із безперервним циклом виробництва, наприклад, металургійних комбінатів, за умови, якщо вони попередять про свою акцію не пізніше, ніж за 15 днів до її початку. Згідно з даними, взятими зі звіту Міжнародної Конфедерації вільних професійних спілок (МКВПФ) за 1999 рік, закон про транспорт не дозволяє проводити страйків на транспорті. Працівникам галузей, яких стосуються наведені обмеження, у випадку участі у страйку загрожує тюремне ув'язнення терміном до 3 років.

Уряд доручає вирішувати питання про страйки, які він вважає незаконними, прокуратурі та суду. Закон не поширює захист від дисциплінарного стягнення чи звільнення на страйкуючих, якщо їхній страйк згодом буде визнано судом незаконним. Профспілка, яка організовує незаконний страйк, несе відповідальність за збитки, завдані у зв'язку з його проведенням. Протягом 2001 року у страйках взяло участь 6776 робітників 31

підприємства. Ці цифри свідчать про істотне зниження страйкової активності порівняно з 2000 роком, коли страйкувало 20 600 робітників із 76 підприємств

Експортні зони обробки (де зарубіжні інвестори використовують дешеву сировину і найману робочу силу) відсутні.

В. Заборона підневільної та примусової праці

Конституція і Кодекс законів про працю забороняє підневільну та примусову працю, у тому числі експлуатацію дітей, однак є повідомлення, які свідчать, що ця заборона порушується (див. Розділ б.д). Правозахисні організації визначають як примусову працю поширене використання призовників і молоді, яка перебуває на альтернативній службі, для ремонту і будівництва приватних будинків для армійських і урядових чинів (див. Розділ 1.в.).

Г. Дитяча праця та мінімальний вік прийому на роботу

Мінімальний вік, починаючи з якого громадяни України вважаються працездатними – 16 років; але в певних галузях, нешкідливих для здоров'я, підприємства можуть отримати від держави дозвіл на прийом на роботу осіб віком від 15 років за умови, що є згода одного з батьків. Дітям віком 14 років дозволяється виконувати впродовж короткого часу роботи у сфері обслуговування та у сільському господарстві за згодою одного з батьків. Департамент державного нагляду за додержанням законодавства про працю в складі Міністерства праці і соціальної політики є відповідальним за дотримання законодавства про дитячу працю і загалом діяв ефективно. Однак, деякі діти, що не досягли мінімального віку зайнятості, працювали в тіньовому секторі. За результатами досліджень, проведених Українським інститутом соціальних досліджень у співпраці з МОП, 6,8 відсотків дітей віком від 7 до 17 років працює. У серпні 2001 року міжвідомча комісія опублікувала доповідь щодо статусу дитячої праці в країні і кроки уряду, спрямовані на її мінімізацію.

Кримінальний кодекс передбачає до 5 років позбавлення волі за залучення дітей до злочинності, пияцтва, старцювання, проституції, азартних ігор та інших видів експлуатації. Дитяча праця використовується у сільськогосподарському секторі, крім того, діти також стають об'єктом торгівлі (див. розділ б.д). Існує дитяче жебрацтво, хоча масштаби цього явища досить обмежені. 20 червня преса повідомила, що в Україні на різноманітних роботах зайнято приблизно 400 тис. дітей віком від 7 до 17 років. У першому кварталі звітного року міліція виявила майже 1500 осіб, причетних до експлуатації дитячої праці, 111 з них примушували дітей жебракувати.

Г. Прийнятні умови праці

Умови праці і рівень виплат зазнають несприятливого впливу через загальний поганий стан економіки. Мінімальна місячна зарплатня складає приблизно 26 доларів США (140 гривень), а після 1 липня – 31 долар США (165 гривень, тоді як мінімальна місячна пенсія складає 6,37 доларів США (34 гривні). Пенсіонери отримують щомісяця також соціальну допомогу у розмірі всього-на-всього 4 долари США (20 гривень). У грудні Верховна Рада ухвалила, а Президент підписав закон про підвищення мінімальної заробітної платні до 35 доларів США (185 гривень), який має набуті чинності з 1 січня 2003 року. Рівень мінімальної заробітної плати обов'язковий в офіційному секторі економіки за умови повної зайнятості. Разом з тим офіційний прожитковий мінімум становить приблизно 64 долари США (342 гривні) на місяць. Середня місячна зарплатня – 73 долари США (390 гривень), і вперше перевищила мінімальний прожитковий мінімум у червні. Хоча державний сектор виплатив борги по заробітній платі в більшості областей, у деяких частинах країни вчителі не отримали належні їм соціальні виплати (кошти на оздоровлення і виплати за вилучення років). На 1 вересня сума виплаченої заборгованості вчителям становила приблизно 840 тис. доларів США (4,5 млн. гривень), а загальна заборгованість у всіх галузях економіки – 449 мільйонів доларів США (2,39 млрд. гривень). Борги по заробітній платі залишилися проблемою і в приватному секторі (який включає також великі підприємства, у яких держава є співвласником). За офіційними оцінками, на жовтень 2002 року заборгованість складала 3.4 мільярди гривень (636 млн. доларів США). Національна пенсійна система виплатила всі заборгованості протягом 2000 року. Однак, середня заробітна плата не настільки низька, як про це повідомляє статистика, через те, що неоподатковувана і недеklarована «тіньова економіка», за оцінками, складає 50 відсотків загальної економічної діяльності. Діяльність у тіньовій економіці має тенденцію концентруватися в роздрібній торгівлі і послугах, але існує практично у кожній галузі і забезпечує особам можливість докласти ці кошти до їхньої часто жалюгідної платні. У сільській місцевості, де, за повідомленнями, доходи мають тенденцію бути найнижчими, сім'ї доповнюють свої доходи, вирощуючи фрукти і овочі і розводячи худобу.

Кодекс законів про працю встановлює максимальну тривалість робочого тижня – 40 годин, гарантує щотижня 24 години на відпочинок та як мінімум 24 робочі дні оплачуваної відпустки на рік. Спад у деяких галузях (наприклад, в оборонній промисловості) призвів до значного скорочення робочого тижня для окремих категорій працівників.

Законодавство закладає нормативи безпеки праці та охорони здоров'я на роботі, але вони часто порушуються на практиці. Так, наприклад, на нелегальних вугільних шахтах, пов'язаних з організованими злочинними групами і корумпованими керівниками, умови праці дуже небезпечні, внаслідок чого там гине багато людей. Через низький рівень техніки безпеки і зношеність обладнання на виробництві сталося 26 102 серйозні аварії (у 2001 році їх було

zareєстровано 30 841), під час яких загинуло 1285 осіб (на 114 менше, ніж у 2001 році). Протягом перших 11 місяців 2002 року у вугільній промисловості загинуло 250 чоловік, у сільському господарстві – 288 і на будівництві – 106. Підраховано, що у вугільній галузі промисловості на кожен мільйон тонн видобутого в Україні вугілля припадає 5,2 втрачених людських життів.

Теоретично, робітники мають юридичне право покидати робоче місце при виникненні небезпечних ситуацій, і це не повинно тягнути за собою звільнення з роботи. Але в дійсності, за свідченням незалежних профспілок, спроба скористатися цим правом може закінчитися штрафними санкціями чи навіть звільненням керівництвом з роботи.

Д. Торгівля людьми

Закон забороняє торгівлю людьми, однак торгівля жінками і дівчатами становить значну проблему. Країна є основним джерелом постачання і транзиту жінок і дівчат, яких продають за кордон для сексуальної експлуатації. Було декілька повідомлень про чоловіків і хлопчиків, яких продали за кордоном насамперед для примусової праці; однак, більшість жертв торгівлі – жінки. З огляду на відсутність вірогідної статистики про масштаби цієї проблеми, цифри, отримані з різних джерел, дуже різні. Є повідомлення про причетність до торгівлі людьми окремих державних службовців.

Кримінальний кодекс передбачає суворе покарання за нелегальну торгівлю людьми, у тому числі з метою сексуальної експлуатації та використанні у порнографії. Стаття 149 передбачає позбавлення волі за ці злочини терміном від 3 до 15 років. У деяких випадках, наприклад, за торгівлю дітьми чи великими групами людей, зловмисники можуть засуджуватися до позбавлення волі на термін до 10 років. Влада, як правило, не переслідує тих, хто лише підозрюється у контрабанді «живого товару», хоча кількість подібних злочинів за минулий рік збільшилася. Згідно з даними МОМ, за перші 8 місяців звітного року проти торгівців людьми було порушено 107 кримінальних справ, загальна кількість яких за період з 1998 року досягла 298 (не враховуючи справ, порушених у зв'язку зі скоєнням споріднених злочинів, таких, як утримання будинків розпусти, організація злочинних груп та шахрайство). У 2001 році у судових процесах проти контрабандистів свідчили 84 їхні жертви, а за перші 10 місяців звітного року таких випадків було 202. З 1998 року обвинувачувальні вироки винесено за 52 справами, з яких 12 було повністю завершено, а у решті 40 обвинувачувані чекають остаточного рішення за поданими ними апеляційними скаргами. За вироками суду, винесеними у згаданих справах, засуджені позбавлялися волі на термін до 9 років. Уряд повідомляв, що ним здійснювався систематичний нагляд за діяльністю туристичних і шлюбних агентств, а також агентств з працевлаштування і повідомив про те, що з січня 2001 року по червень 2002 року за причетність до торгівлі людьми було відкликано ліцензії у 69 подібних організацій.

Боротьба з торгівлею людьми є пріоритетним напрямком діяльності правоохоронних органів, але їм часто бракує фінансових і людських ресурсів, щоб ефективно протистояти добре налагодженій злочинній мережі, яка використовується торгівцями людей. Міністерство внутрішніх справ організувало спеціальні відділи боротьби з торгівлею людьми на обласному та національному рівнях. Ці відділи працюють з 2000 року, проте їхній вплив на ситуацію виявився неістотним. Вони, не маючи необхідних ресурсів, часто вимушені займатися справами, що стосуються інших видів злочинності. Уряд загалом співпрацює з іншими урядами в розслідуванні і притягненні до суду у справах щодо торгівлі людьми. Однак, зусилля утруднюються безліччю факторів, включаючи недостатні ресурси для розслідування, небажання жертв давати свідчення проти торгівців, а в деяких справах – недостатній рівень співпраці з посадовими особами в країнах, до яких вивозилися жертви. Закон дозволяє екстрадицію іноземних громадян, обвинувачених у торгівлі людьми, коли з даною країною було підписано відповідні двосторонні угоди, якщо злочин було скоєно у межах юрисдикції іншої країни, і коли торгівля людьми являється злочином відповідно до законодавства країни, що пред'являє таку вимогу. Однак, не було жодного випадку екстрадиції підозрюваних у торгівлі людьми. Конституція забороняє екстрадицію громадян України. Співробітництво уряду з НУО цього року дещо активізувалося. Кабінет Міністрів своїм декретом від 5 червня дав розпорядження центральним, регіональним і місцевим органам виконавчої влади розробити заходи щодо боротьби з торгівлею людьми і мобілізувати кошти на їх виконання. Обласні адміністрації негайно відгукнулися на цю вимогу. Вперше майже всі місцеві та обласні органи влади знайшли у своїх планах дій місце для партнерської співпраці з неурядовими організаціями. Проте, аби перейти до конкретних заходів, їм ще належить віднайти необхідні кошти.

З січня 2000 року по березень 2002 року Міжнародна організація з міграції допомогла 582 жертвам торгівлі людьми (з яких 286 припадає на перші 11 місяців звітного року) повернутися в Україну та реінтегруватися у суспільство. З січня 2001 року по червень 2002 року неурядова організація «Ла Страда» допомогла ще 172 потерпілим повернутися на Батьківщину та соціально реабілітуватися. Проте це лише невелика частка загальної кількості жінок, проданих за кордон. Згідно з оцінками МОМ (1998 року), жертвами кримінального бізнесу з 1991 року стало 100 тис. осіб. За оцінками «Ла Страда», кількість жертв торгівлі людьми в Україні за той самий період сягає 420 тис. За неофіційними оцінками представників неурядової організації «Вінрок Інтернешнл», протягом звітного періоду з України, за найскромнішими підрахунками, було вивезено від 8 до 10 тис. осіб. Є повідомлення, що злочинцям у цьому сприяли чи потурали окремі посадові особи місцевих органів влади.

Жінок і дівчат продають до Центральної і Західної Європи (на Балкани, до Австрії, Італії, Франції,

Німеччини, Швейцарії, Чехії, Угорщини, Португалії, Іспанії, Польщі, Греції та Туреччини), Сполучених Штатів, а також на Близький Схід (до Ізраїлю, Лівану та Об'єднаних Арабських Еміратів). Були також повідомлення про вивезення «живого товару» до Австралії, Японії та Південної Африки. Жінки, які були продані за межі країни, часто вербуються закордонними фірмами, і згодом виїжджають з країни з належним чином оформленими документами. Вони пристають на пропозицію працювати офіціантками, танцюристками, покоївками чи запрошуються шлюбними агенціями нібито для знайомства з потенційним нареченим. За кордоном жінка несподівано виявляє, що робота значно відрізняється від тієї, яку їй пропонували попередньо. Є вірогідні повідомлення про широку причетність організованої злочинності до цієї торгівлі.

Неурядові організації повідомляли, що місцева міліція і прикордонники одержували хабарі за ігнорування торгівлі. Деякі повідомлення стверджували, що місцеві посадові особи сприяли або допомагали організованим злочинним групам у торгівлі жінками за кордон. У доповіді 1999 року Програма ООН з розвитку визначала хабарництво посадових осіб і політичну корупцію тими двома факторами, що спричиняють поширення торгівлі людьми і проституції. Однак, дані щодо можливого кримінального переслідування правоохоронців і прикордонників за їхню причетність до торгівлі людьми були недоступні.

Жертви часто відмовляються подавати позови на торговців, побоюючись репресій чи не бажаючи розповідати свою історію публічно. Ставлення в суспільстві до жертв торгівлі людьми часто не зовсім приємне, що утримує жінок від пред'явлення позову проти торговців людьми. Крім того, працівники правоохоронних органів не забезпечують достатній захист свідків з тим, щоб заохотити їх свідчити проти торговців, і торговці можуть залякати жертви таким чином, щоб вони відмовилися від своїх свідчень чи змінили їх. Закон «Про захист свідків» існує, однак через недостатнє фінансування тимчасово не діє. За законом, імена і адреси жертв злочинів можуть зберігатися конфіденційно, якщо вони просять про захист, обґрунтовано побоюючись за свої життя.

Уряд, обмежений в першу чергу нестачею фінансів, не в змозі ефективно допомогти жертвам. Деякі неурядові організації, такі, як вітчизняні відділення НУО «Ла Страда» і «Вінрок Інтернешнл» надавали деяку допомогу службам, які працюють з жертвами торгівлі людьми, але ці організації також часто страждають від нестачі коштів. Київська місія МОМ разом з місіями у країнах, до яких вивозять жертв торгівлі, розпочала реалізацію програми повернення жертв торгівлі людьми на батьківщину та їхньої реінтеграції у суспільство. Неурядові організації, особливо «Ла Страда» і «Вінрок Інтернешнл», тісно співпрацювали з державними посадовими особами, однак зауважують, що відсутність уваги з боку центральних органів державної влади може мати руйнівні наслідки і відзначають брак будь-якої підтримки потерпілих з боку уряду. Завдяки допомозі урядів інших країн до кінця звітного року почали роботу сім центрів із запобігання торгівлі людьми та підтримки потерпілих від неї. Такі центри відкрилися у Донецьку, Львові, Дніпропетровську, Чернівцях, Херсоні, Рівному та Житомирі. Центри вирішують питання професійної підготовки, підтримують функціонування телефонних «гарячих ліній», а також надають жінкам медичні, правові та психологічні консультації. 8 лютого МОМ відкрила багатопрофільний медичний центр допомоги жертвам незаконної торгівлі людьми. З лютого по серпень центр надав медичну та психологічну допомогу, а також допоміг знайти роботу 88 жертвам торгівлі людьми. Ці центри, а також інші неурядові організації, фінансовані МОМ, відіграють важливу роль у підтримванні конструктивних відносин і атмосфери взаєморозуміння між потерпілими, суспільством і правоохоронними органами, відповідальними за боротьбу з торгівлею людьми. НУО підтримують «гарячі лінії» також в Одесі, Луганську, Харкові, Тернополі та Севастополі. Протягом цього року співробітники «гарячих ліній» організації «Ла Страда» відповіли на 4067 дзвінків, 72% яких стосувалися консультацій щодо працевлаштування за кордоном. З листопада 1997 року «Ла Страда» прийняла понад 12 526 телефонних дзвінків. Організація «Вінрок Інтернешнл» повідомляє, що протягом року по її «гарячих лініях» надійшло 16 854 запитів, причому у 15% з них йшлося про торгівлю людьми, а вік переважної більшості абонентів становив від 19 до 30 років. Уряд вживає заходів щодо розширення обсягів допомоги з боку його дипломатичних місій громадянам України, проданих за кордон.

Віце прем'єр-міністр з гуманітарних питань відповідає за виконання всіх програм проти торгівлі людьми. У 1999 році Уповноважений з прав людини створила Національну координаційну раду з запобігання торгівлі людьми, і ця організація все більш і більш стає вираженням і провідним захисником в уряді щодо поглиблення громадського і міжнародного розуміння проблеми торгівлі людьми. Однак, секретаріату Уповноваженого бракує правозастосовчих повноважень, і він не може продемонструвати свою ефективність на практиці (див. Розділ 4). 5 червня Кабінет Міністрів ухвалив Національний план боротьби з нелегальним вивезенням громадян України за кордон. У 1999 році Міністерство освіти у рамках першої національної програми боротьби з контрабандою людей ввело до учбових планів спеціальний курс, для ознайомлення з цією проблемою студентів вищих навчальних закладів.

Протягом року кілька телевізійних каналів демонстрували документальні фільми і передавали інформаційні програми, у яких висвітлювалася небезпека незаконної торгівлі людьми. За звітний період було також проведено кілька тематичних дискусій за круглим столом та велику конференцію у Києві.

НУО проводили освітні кампанії по всій Україні, часто в співпраці з урядовими установами. Так, наприклад, у жовтні 2002 року в Києві відбулася міжнародна конференція, присвячена проблемі нелегального вивезення жінок за кордон. Організація «Вінрок Інтернешнл» зняла і продемонструвала документальний фільм на цю тему. Така

діяльність, доповнена постійною увагою з боку Уповноваженого з прав людини до стану запобігання контрабанді людьми, допомогла підвищити обізнаність суспільства з цією проблемою.

Переклад з англійської Харківської правозахисної групи

КОМЕНТАРІ

Зміст

Доповідь Бюро демократії, прав людини і праці Держдепартаменту США щодо практики У галузі прав людини в Україні	3
Вступ.....	3
Дотримання прав людини.....	5
Розділ 1. Повага недоторканності особи, що передбачає свободу особи від таких явищ, як:	5
А. Безпідставне чи незаконне позбавлення життя	5
Б. Зникнення.....	7
В. Застосування катувань та інше жорстоке, нелюдяне або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання.....	8
Г. Безпідставний арешт, затримання чи заслання.....	12
Г. Позбавлення права на справедливий публічний суд	15
Д. Безпідставне втручання у приватне і родинне життя, помешкання чи листування	20
Розділ 2. Дотримання громадянських свобод, включно з такими аспектами:	21
А. Свобода слова і преси.....	21
Б. Свобода мирних зборів та об'єднань	31
В. Свобода релігії.....	32
Г. Свобода пересування у межах держави, міжнародні подорожі та репатріація	36
Розділ 3. Дотримання політичних прав: право громадян змінити владу.....	38
Розділ 4. Ставлення влади до міжнародних та неурядових перевірок за заявами про порушення прав людини	41
Розділ 5. Дискримінація за расовою ознакою, статтю, релігією, фізичними вадами, мовою або за соціальним станом	42
Жінки	42
Діти	44
Особи з особливими потребами (інваліди)	45
Національні, расові, етнічні меншини	46
Розділ 6. Права робітників	47
А. Право на створення об'єднань	47
Б. Право на колективне представництво та укладення колективних трудових договорів.....	49
В. Заборона підневільної та примусової праці.....	50
Г. Дитяча праця та мінімальний вік прийому на роботу	51
Г. Прийнятні умови праці.....	51
Д. Торгівля людьми.....	52
Коментарі.....	57

Наукове видання

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ У 2002 РОЦІ

31(72)

Спеціальний випуск №72 інформаційно-аналітичного
бюлетеня «Права людини»
Свідоцтво про реєстрацію Міністерства у справах друку та інформації
ХК №425 від 23.01.97.

Відповідальний за випуск і редактор *Євген Захаров*
Художній редактор *Борис Бублик*
Комп'ютерна верстка *Олександр Агєєв*

Підписано до друку 20.08.2003
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Тип Таймс
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 3,60 Умов. фарб.-від. 3,90
Умов.- вид. арк. 3,96 Наклад 1000 прим.
Розповсюджується безкоштовно

Харківська правозахисна група
61002, Харків, а/с 10430

«Фоліо»
61057, Харків, вул. Донець-Захаржевського 6/8,

Надруковано на обладнанні Харківської правозахисної групи,
61002, Харків, вул. Іванова, 27, кв. 4